

JATHO BESZÉDEI

ÍRTA: SZIMONIDESZ LAJOS
AZ "EVANGÉLIKUS LAP" KIADÁSA

NAGYBÖRZSÖNY 1917

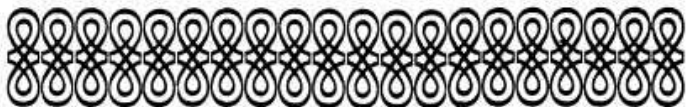

GRAFIKAI MŰINTÉZET WIGAND K. F., POZSONY

MEGÉRTŐ THEOLOGIA

Szerkeszti: *Szimonidesz Lajos.*

3. füzet.

I.

Az egyházi szónoklat régi mesterei, Ahlfeld, Gerock, Ziethe, sőt Schwarz Károly is lassanként feledésbe mennek. Beszédköteteiket a por kezdi lepni s már nem képezik szinte kizárólagos arzenálját azoknak a papoknak, akik a magok tökéletlen munkájánál a nagy prédikátorok beszédeit többre becsülik s azokkal akarnak építeni.

Ma más világ van, mint nem is olyan régen volt. Ma a prédikációban az egyéni meggyőződés őszinte megnyilvánulását, egészséges pszichológiát és realizmust, az egyház tényleges lelkiszükségeinek a kielégítését, gyakorlati alkalmazkodást kívánunk. A nagy hang és a szóvirágok már nem hatnak. Csak az egyéni meggyőződésből fakadó hitet és kegyességet sugárzó világos, okos beszéd. Ez az új ideál.

Az újabb papi generációnak is vannak már kiváló szónokai és elmélkedés írói. Új csillagok, kik mellett a régiak fénye nem ér vénytül többé. Ezeknek az élén *Frenssen Gusztáv* áll, gyönyörű, művészi, poétikus beszédeivel. Mellette *Naumann Frigyes* elmélkedései követelik maguk számára a legteljesebb elismerést.

tarthat figyelemre számot. Ezek közül: Doerries, Geyer, Rittelmeyer, Schmidthener, Benz, Hesselbacher s két gyűjteményes vállalat: a „Moderne Predigt-Bibliothek“ és a „Die Festpredigt und Kasualrede des freien Christentums“ köré sorakozók képviselik a modern kor törekvéseit legtökéletesebben megértő és méltányló, igényeit pedig teljes mértékben kielégíteni törekvő, a régi evangéliumi igazságokat a ma szükségletének megfelelő módon hirdető theologiai irányt.

A modern prédikátorok között, akik semmiféle olyan kérdéstől és problémától vissza nem riadnak, amely híveiket foglalkoztatja, helyet kér magának *Jatho Károly*, a volt kölni pap is, ki eddig szinte kizárólag az ellene indított „eretnek-pör“ által okozott feltűnés következtében foglalkoztatta a nyilvánosságot. Pedig sorsának tragikumuma, egyéniségének és szerepének a kulcsa épen az ő egyházi szónoki, prédikatori működésében keresendő.

Jatho nem beszéd/ró, hanem szónok. Sőt nem is szónok, hanem lelkipásztor. Híveinek, lelki szükségletök kielégítésének, idealizmussal, optimizmussal való eltöltésének él. Velők együtt keresi az életigazságokat, a modern élet bizonytalanságában, a százfelé ágazó vélemények között a biztos, a szilárd talajt.

Gyülekezete, a kölni előkelő, intelligens városi egyház. Előbb Bukarestben és Boppardban a hagyományos keretek között működött. A „generalsupenntendensének“ az volt róla a véleménye, hogy „nem valami kiváló ember.“

Kölnben azonban egész új feladatok előtt állott. Míg kitaposott utakon járt, orthodox nyomokon haladt, tucatember volt. Az új munkakör azt követelte tőle, hogy önmagát sokszorosán felülmúlja, ha becsülettel meg akar állani egyházában. Mert az igazi papnak mindig hívei *fölött* kell állania, nemcsak hit és szívjószág, hanem intelligencia dolgában is. Erre a célra kell törekednie, mert csak erről a magaslatról tudja áttekinteni a helyzetet s tud biztos, céltudatos vezére lenni híveinek. Jatho erre az ideálra törekedett. Szolgálni akart tudományával olyanoknak is, akik azt hiszik, hogy az egyház kereteiből kinőttek és lesajnálhatják a maradi, műveletlen „nép“ számára való vallássosságot. Versenyt szárnyalt, versenyt kereste velők az igazságot, hogy följök emelkedjék, hogy mindig ő legyen a vezér és így megtartsa őket a keresztyénség eszményei iránt való tiszteletben s abban a hitben, hogy a keresztyénség nemcsak zsidónak, görögnek, szegénynek, gazdagnak való vallás, hanem békességet tud adni az igazság után szomjúhozóknak, a haladás barátainak is.

Írói ambíciók nem bántották. Nem az író asztal mellett megszületett, sokszor átjavított, kicsiszolt és bemagolt beszédekkel „épített“, hanem lelke szárnyaira bízta magát. Feneketlen örvények szélén táncol az, aki ilyenre vállalkozik, ha egész lénye nincs áthatva a vallásosság által, ha nem él állandóan benne a vallásos eszmények légkörében, ha nincs benne emelkedettség és ihlet. Jatho azonban oly komoly és alapos készültségű, kiforrott egyéniségű pap volt s ezenfelül a kedély, a

lelkesedés és a prófétai ihlet embere, hogy hosszú papi pályájának a végén megengedhette magának a szívből-szívhez való szólást: átadta magát hangulatainak s arra törekedett, hogy minden beszéde egyéni megnyilatkozás, *hitvallás* legyen. Ezt annál inkább megtehetette, mert játszi könnyedséggel, a hosszú gyakorlat által elsajátított s a folytonos szellemi munka útján megszilárdított szabatosággal tudta magát kifejezni. A szót soha sem keresi. Példa, kép, tanulság mindig rendelkezésére áll. Nem téved el a lényegtelen dolgok tömkelegében, hanem mindig a lényegre mutat rá. A hallgató és az olvasó észre sem vette, hogy milyen örvények fölött, micsoda útvesztőkön át vezeti őt Jatho mindig biztos kézzel, a cél felé. Én Eisenachban hallottam őt azokban a lázas napokban, mikor Jatho védőjének, Traubnak a váratlan elítélése tartotta izgalomban a kedélyeket.*

Akkor volt alkalmán személyesen meggyőződni róla, hogy milyen biztosan, milyen elragadó temperamentummal, milyen őszintén tud beszélni. A hangja emelkedett, pathetikus hang, mely nagy templomban, nagy közönség előtt érvényesül igazán. Az arca beszéd közben rendkívül kifejező, a mozdulatai minden merevségtői mentek. Attól, amit mondott, az egész ember át volt hatva. Ha mindig, vagy legalább is sokszor úgy beszélt, oly egyénien, oly lelkesedéssel mint Eisenachban, akkor nem csoda, hogy Kölnben mindig tele volt

* Az erről szóló tudósítás az Evangélikus Lap 1912. évi 41-42. számában található. Akkortájt, alig egy pár nappal előbb jelent meg Hamacknak az a röpirata is, melyet szintén az Evangélikus Lap-ban 1913. évi 2. sz. ismertettem.

a temploma s neki volt állandóan a legnagyobb hallgatósága a kölni papok között.

Írni tehát nem igen írt. Megjelent beszédei mind stenogrammok s hű képét nyújtják szónoki egyéniségének és beszédeinek. Modorát és egyéniségét azokban az elmélkedésekben is megtalálhatjuk, melyeket egy kölni egyházi lapba és elmozdítása után a *Protestantenblatt*ba írt.

Beszédeiből és elmélkedéseiből négy kötet jelent meg. Azonkívül annak idején röpirat formájában is kaphatók voltak egyes beszédei. Mi természetesen csak a főmunkáiból alkotjuk meg magunknak szónoki egyéniségének a képét. Legelső beszédkötetete a „*Predigten*“ című, mely 1911-ig hat kiadást ért, a második a „*Persönliche Religion*“; ebben az 1904/5. egyházi évben tartott beszédei vannak, ez a kötet három kiadást ért meg. Elmélkedéseit „*Fröhlicher Glaube*“ c. alatt adta ki. (4. kiadás 1911. Valamennyi Paul Neubner kiadása Köln.) Elbocsájtása után a *Protestantenblatt*ba írt elmélkedéseket. Ezeket halála után családja összegyűjtette és „*Der ewig kommende Gott*“ cím alatt Diederichs E. kiadásában (Jena), tette újra közzé.* Ezen munkáiból akarom Jatho gondolatainak, eszméinek és törekvései-

* Ezután az itt adott sorrendben I., II., III., IV. számokkal idézem őket. (II. 75. tehát a „*Persönliche Religion*“ című kötet 75. oldala stb. Ezeken kívül ugyancsak E. Diederichsnél megjelent „*Zur Freiheit seid ihr berufen*“ cím alatt az a 16 prédikációja, melyeket elbocsájtása után tartott (ára 350 Mk.) és egy reformáció ünnepi beszéde: „*Die religiösen Kräfte des Protestantismus*“ cím alatt. (Jatho képével. Ára 20 Pf.)

nek a *saját szavaiból* összeállított mozaikképét megcsinálni. Tudom, hogy tökéletlen kép lesz,* de talán mégsem lesz érdektelen látni Jathót a saját szavai töredékeiből összeállított tükörben. Jatho oly sajátos egyéniség, beszédeinek egyes foszlányai is annyira magukon hordják egyéniségének a bélyegét s oly mély bepillantást engednek lelkébe, hogy a fordítás fátyolával letakart törött tükörben is látunk majd valamit igazi képéből.

II.

Mielőtt az igazi feladathoz hozzálátnék, egy pár futólagos megjegyzést kell tennem. Valamennyi a beszédek külsejére vonatkozik.

Bennünket, céhbelleket, a prédikációkban elsősorban bizonyos u. n. homilétikai, illetve mondhatnám technikai és formalisztikus szempontok érdekelnek. Milyen textusokról prédikál Jatho, hogyan osztja fel a beszédeit, milyen a nyelvezete, milyenek a képei és más hasonlók. A felelet ezekre a kérdésekre részben megnyugtató: Jatho beszédeinek s külsejével nem akart revolúciót csinálni s egyáltalán nem „modernkedik.“ Mig például Traub éveken át állandóan költők, gondolkodók, politikusok stb. egyes jellegzetes kijelentéseihez vagy mondá-

* Már azért is tökéletlen, mert Jatho egyéniségének a megismerésére beszédeinél is intimebb forrásszámba mennek *levelei*, melyeknek egy része szintén publikálva van: Carl Jatho: Briefe. Herausgegeben von O. Jatho. Mit 6 Porträts und 3 Faksimiles. E. Diederichs, Jena 1914. Ára 7 M. Leveleit ebben a dolgozatomban, teljesen figyelmen kívül hagytam. Célom ugyanis nem az volt, hogy Jatho egyéniségének a rajzát adjam. Beszédeiből akartam tanulságos szemelvényeket nyújtani.

saihoz fűzte az elmélkedéseit*, Jatho bibliai textusokon alapuló beszédeket mond és elmélkedéseket ír. A perikopákhoz természetesen nem ragaszkodik. Azonban beszédei nagyjában teljesen hozzásimulnak az egyházi évhez. Mindössze egy különös textusa tűnhetnék fel, mikor *bűnbánati* napon Mt. 5 13—16, 20. alapján arról prédikál, hogy „ti vagytok a világ sója, a világ világossága!“ Ennek a magyarázata abban rejlik, hogy jatho a bűnök ostorozását, feddését, az emberek korholását és megfélemlítését nem tartja igazán célravezető eszköznek. Határtalan optimizmusában *bizalommal* akarja az embereket a jóra serkenteni. Nem a büntől való rettentéssel, hanem az eszmények megvalósítása után való törekvés felkeltésével véli elérni a célt: a javulás útjára való térítést. (I. 467.) El kell ismerni azt is, hogy a textusokat nem csak beszédei kiinduló pontjául, vagyis mottónak használja, hanem a témáját is szoros kapcsolatba hozza velök. Sőt prédikációi a forma szerint szabályosan részelve is vannak, azonban a Steinmeyer-féle homiletikai formalizmussal kombinált orthodoxia hivei nem hiszem, hogy különös örömet találnának egyik-másik felosztásában. így pl. abban, mikor Márk 4 21-32 alapján *Jézusról mint a bölcsesség barátjáról* beszél s ennek bizonyosságául felsorolja, hogy a szöveg alapján Jézus 1. szereti a világosságot, 2. elismeri, hogy örök törvények vannak, 3. megbecsüli az önállóságot és 4. ő maga is a haladással tart lépést. (I. 305.)

* G. Traub: Ich suchte Dich Gott! Jena, E. Diederichs kiadása. 1912.

Ennek a külső megkötöttségnek abból a szempontból van, illetve volna jelentősége, hogy a bibliai textusból merített tárgy és a szöveg figyelemmel tartásával készült beosztás bizonyos mértékben garantálja a beszéd *biblicitását* is. Ezt azonban abban az értelemben, ahogy a biblicitást szokás értelmezni, Jatho beszédeiben hiába keressük. Ő nem marad meg a textus bűvkörében. Megmagyarázza ugyan a szöveget, az értelmét kidomborítja s alkalmazza is, azonban igen sokszor csak *feltételesen* annak a kimutatására, hogy a bibliai követelmények mennyire megvalósíthatatlanok s sokszor milyen idegenszerűeknek látszanak a jelenben. Ellenben igen gyakran csak szimbólumnak használja fel a szöveg szavait, hogy abba a maga miszticizmusát beleönthesse s azt a maga gondolataival telítse meg. Mert számára a biblia betűje, szava vagy akár gondolata sem végső igazság, amely előtt minden kételynek el kell némulnia s amely minden körülmények között perdöntő bizonyíték. Ő a bibliával szemben is megőrzi a kritika és az igazságkeresés szabadságát s az egyéni meggyőződés jogát. Számára az igehirdetés nem kizárólag bibliai igazságok feltárása, a bibliával való építés, hanem igazságkeresés, a jelen bizonytalanságai közepette pillanatnyi megnyugvásra való törekvés és aztán lelkesítő eszmények kitűzése, melyek irányt szabjanak a jelenkornak s tartalommal töltsék meg életét. Általában minden beszédén a jelenre való tekintet ömlik el. Mikor *Jézus életéről* ígér sorozatos beszédeket. (I. 244 s köv.), akkor sem száraz tudományos megállapításokban, Jézus életének az elbeszélésében vész el, hanem arra

törekszik, hogy minden szava a jelen számára gyümölcsözzék.

Megemlítésre méltó, hogy beszédei „nyelvezet“ tekintetében sem régieskedők, az is igaz azonban, hogy nem is modernkedők. Gondolataihoz méltó komoly ruha az a szókincs is, melyben őket kifejezi. Ha beszédeinek a hangja pathetikus is, nem tartozik a virágos nyelvű, bombasztikus szónokok közé. A tartalom és a páthosz között megvan a helyes viszony. A tanulságos példakkal, az olvasmányaiból vett idézésekkel sem bánik túlságos bőven. Alig egypár szép, teljesen kidolgozott hasonlata van. Helyenkint a gondolatok szárnyalásával együtt költőivé és lelkessé válik a különben rendszeren is emelkedett hang, ilyenkor Jatho határozottan szépen, szinte ódái erővel tudja magát kifejezni.

Azonban Jatho szónoki egyéniségéről ezek a szempontok halvány képet sem nyújtanak. Beszédeinél minden az érzés mélységén és a tartalmon, a gondolatok újságán és súlyán fordul meg. Természetesen ezek a gondolatok, Jatho prédikációiban is épen úgy fel vannak dolgozva s át vannak — hogy úgy mondjam — hasonlítva, mint bárki másnál. A textus, az ünnepi alkalom, a közönségre való tekintet és sok egyéb lényeges és lényegtelen szempont megvilágításában jelennek meg. Azonban a lényeg lényeg marad a megvilágítás változásai dacára is. Jatho egyéniségének a megismerésénél azonkívül még egy zavaró szempont játszik közre. S ez az, hogy pere után nem az *építő* hatású, keresztyén szellemről és idealizmusról tanúskodó

gondolatai képezik érdeklődés tárgyát, hanem a figyelem majdnem kizárólag azokra irányul, melyek elítéltetésében bizonyos szerepet játszhattak, melyeknek kritikus az izük s dogma, vagy éppen egyház ellen fordul az élük. Ebben a megvilágításban Jatho sokkal harciasabb és egyoldalúbb, egyházellenesebb férfiúnak tűnik fel, mint amilyennek egy marasztaló Ítélet bélyege nélkül látszanék. Radikalizmusa így sem szenvedne ugyan semmi kétséget, azonban a közvélemény mégsem őt tartaná a legnagyobb eretneknek. A magam részéről például *Kalthoff-ot** sokkal radikálisabbnak tartom Jathonál, Jathonak a hira ma mégis sokkal rosszabb a Kalthoffénál. Ha beszédeinek a tartalmát vesszük szemügyre, megfigyeléseinket, illetve idézeteinket két részre kell osztanunk. Jatho pályájának a fordulópontja perbe fogatása és elítéltetése. Hogy évről-évre őszintébb és szókimondóbb lesz, azt kezdettől megfigyelhetjük. A „Fröhlicher Glaube“-ban már sok helyen élesen distingvál dogma és történeti igazság között. Azonban radikalizmus felé való haladás a mégis csak a „Der ewig kommende Gott“ című gyűjteményből tűnik ki igazán. Elítéltetése után azt mondta, hogy megint visszamegy a kertjébe s ott ugyanúgy fog dolgozni mint előbb, legfeljebb egy pár, a kilátást már régebben akadályozó sövényt és bokrot fog eltávolítani, azonban a változás mégis oly szembeötlő, hogy a „Der ewig kommende Gott“ című gyűjtemény egész külön méltatásra tarthat igényt.

* Zarathustrapredigten. E. Diederichs kiadása, Jena, 1908.

III.

Jatho világnézetének, annak amit prédikált, legrövidebb tartalmi összefoglalása az a nyilatkozat, amivel az Oberkirchenrat felszólítására igazolni kívánta magát s amelybe elmondotta, mit tart Istenről, a keresztyén vallásról, az eredendő bűnről, Jézus Krisztusról és a feltámadás kérdéséről.* Aki Jatho egyéniségével, céljaival igazán tisztába akar jönni, annak ezt a nyilatkozatot okvetlen el kell olvasnia.

Most azonban számunkra nem ez a nyilatkozat és Jatho nézeteinek a quintessenciája a fontos, hanem az, hogy Jatho hogyan juttatta kifejezésre a meggyőződését prédikációiban. Ezt pedig nem a nyilatkozatból, hanem egyedül beszédeinek tanúsága alapján tudhatjuk meg.

Induljunk ki Jathonak az *egyházról* tett nyilatkozataiból.**

Jatho a mai keresztyénséggel szemben a kritika álláspontján állott. Az egyházakat a Jézus által felállított eszmény mértékével mérte és könnyűeknek találta őket. Jézus az embernek Istenhez való viszonyát, a vallásosság lényegét a tékozló fiúról szóló példázatában oly egyszerűen és természetesen fejezte ki, hogy ez egyháznak kevés lett volna, ezért jöttek azok, akik mindent jobban tudnak és mindenféle tannal, rendel-

* Ezt a választ közölte és ismertette annak idején az Evangélikus Lap 1911. évi 15. számában, magam pedig a Jatho és Traub-ügyről írott cikkemben az Ösvény I. évf. 3. füzetében a 218—222. lapokon. Ez a cikk különlenyomatban is megjelent.

** Megjegyzem és hangsúlyozom, hogy a következőkben mindenütt Jatho véleményét és nyilatkozatait közlöm, ha nem is mindig idézőjelek között.

kezessel megmásították s értékétől megfosztották Jézus eredeti gondolatait. (II. 10.)

A keresztyén egyháznak az a legnagyobb baja, hogy nem tudta magát túltenni s bensőleg nem tudta tökéletesen meggyőzni a zsidóságot és pogányságot. A Krisztus egyháza félt és elzárkózott a Szentlélektől. (I. 263.)

A keresztyénség királyi eredettel dicsekedhetik. Királyfiúságát azonban nem ritkán meg kellett tagadnia, sőt félnie kellett atyai és anyai örökségétől, hogyha az bátran és büszkén érvényesülni akart. Ilyenkor aztán ez örökség képviselőit veszedelmes ellenségeinek tartotta s arra törekedett, hogy a bennök virágzásnak induló, duzzadó életet szabályozza és bilincsekbe verje, mert azt hitte, hogy a lángok belekapnak házába és hamuvá égetik. Pedig épen ezek a tűzvészes idők voltak az újjászületés szent pillanatai, hangos figyelmeztetők arra, hogy az egyház tűzből és szellemből eredt, hatalmas prédikációk arról, hogy az egyház szellemi hatalom s annak is kell maradni. (II. 346.)

A jelenben ugyanilyen a helyzet. Az inspiráció tan miatt a német népben lüktető szabad szellemi élet folyama lassanként teljesen elhagyja a folyton merevebbé váló protestáns egyházat és épen a reformáció napján szégyenpírral kell bevallanunk, hogy kultúránk legnagyobbívűbb vívmányai, a tudományos kutatás szabadsága, a türelem, a politikai érettség, a törvény előtt való egyenlőség elve, a kultúra javaira való jog — ezek a nagyszerű, nemes, humánus gondolatok csiraként mind megtalálhatók Jézus vallásában, — nem

valamelyik keresztyén egyház talaján, nem a protestantizmus egyházán belül jutottak diadalra, hanem az egyházon kívül, az egyház ellenzése dacára ... A nagy filozófusok, az irodalom csillagai, az emberiség nagyjai hiába kerestek olyan egyházat, mely megértette volna, mely csak kísérletet is tett volna arra, hogy megértse őket. Nem volt egyház, mely falai között helyet adott volna nekik, — és miért? Mert nem tartották őket „hívőknek“, s mert a „hitvallásuk“ nem volt megfelelő. (II. 526.)

Joggal panaszkodhatunk amiatt, hogy az igazság és a szabadság lelke Krisztus egyházában nem találja meg azt a talajt és táplálékot, melyet találnia kellene, és hogy ez a szellem az egyházak keretén kívül bátrabban és egyenesebben terjeszkedheik, mint bennök. (II. 115.) így aztán a mi nemzedékünk lassanként be fogja látni, hogy az egyház és a keresztyénség nem azonos fogalmak. Krisztus szellemét kivitték a világba s ott az nagyobb diadalokat arat s nagyobb hódításokat tesz, mint a saját egyházaiban. (I. 260.)

Mert az egyház nincs mindig a feladatainak tudatában. Miért hagyja például az energikus és következetes népfelvilágosítást mások, meg pedig olyanok kezében, akik a viláosság után való féktelen vágyukban elfeledkeznek arról, hogy a reszkető kézben hordozott égi fáklya tűzvészeket is idézhet elő. (II. 17.)

Az Isten országa és az egyház is különböző dolgok. Sajnos, hogy az egyházak a saját érdekeik miatt nem egyszer megakadályozták az Isten országa terjedését is. „Újabban a mi evangélikus egyházunkban is olyan

áramlatokat észlelhetünk, melyek nem a keresztyénség érdekkörének a kiterjesztésére, hanem a megszükkítésére törekszenek. (I. 465.)

Ha a katolikus egyház állandóan vétkezik is Jézus azon szava ellen, hogy „aki nincs ellenem, az velem van” — az evangélikus egyháznak ezt nem volna szabad tennie. „A mi evangélikus egyházunkban is voltak és vannak ma is ilyen türelmetlenségre, felekezeti szűkeklőségre törekvők. Ezek azonban a katolikusok mellett igen különös szerepet töltenek be, sokszor pedig határozottan nevetségesek. A nagy sülben megvalósított elvvel szemben, mely a pápai csalhatatlanságban következetes kiépítéséhez jutott, még lehet bizonyos tisztelettel viseltetni. Azonban hogyha az evangélikus egyház, a lelkiismereti szabadság szülötte, a szabad kutatás kereszty gyermeke, ez a legjobb családból származó szűz a betű szolgálójává alacsonyítja le magát és kicsinyes zsarnokoskodással próbálja a szellemi emelkedettség hiányát pótolni, akkor méltán megérdemli azt a tehetlenséget, melynek állapotába jutott mindenütt, ahol egy papiros kedvéért széttépték azt, ami szellem szerint összetartozott.” (I. 351.)

Elégtétellel hivatkozik a német császárnak a tudomány szabadságáról tett egyik kijelentésére, mely válasz volt különböző egyházi testületek ama sajnálatos határozataira, melyekkel az államot oly irányban akarták befolyásolni, hogy a theologiai fakultások tanszékeire csak bizonyos egyházi irányzatra esküvő férfiakat állítsanak. (I. 22.)

Ezekkel a törekvésekkel szemben felállítja azt a tételt, hogy nem az emberek vannak az egyházért, hanem az egyház van a hívekért. Az egyház nem feltétlen szükséges, az emberek azonban itt vannak. Itt vannak ezerféle szükségletükkel, kutató értelmükkel, kereső lelkükkel. Ha az egyház ezeket a szükségleteket, ezt a kutatást és keresést nem tudja semmivel kielégíteni, akkor létjogosultságát és belső értékét elvesztette és vagy a kor szükségleteinek megfelelő módon reformálnia kell magát, vagy tönkre kell mennie, mert csak az emberekért van. Ugyanez áll az iskoláról, a politikai életről is. (I. 430—331.)

Hogy minden az emberért van, ezt az igazságot a polgári törvényhozás, az államok, a tudomány és a művészet állandóan figyelemmel tartják. Csak egy közösség létezik, mely évszázadokon és évezredekken át hord magával változhatatlan törvényeket és sért-hetetlen jogokat s amely az életképességének megállapítására vonatkozó minden komoly törekvést párt-ütésnek és szakadásnak bélyegez, ez: az egyház. Ezt fájó szívvel mondjuk. Azért az egyház ne feledje soha, hogy ő van az emberekért s nem ők érette. Mondjon le már egyszer minden hatalomra való vágyáról, lelje örömét s mutassa meg életerejét a szolgálatban. (III. 124.) Az egyházak annyit ugyan megengednek, hogy a régi igazságot új formában hirdessék, az új igazságokat azonban nem tűrik. Azt, hogy az Isten most is kinyilatkoztatja magát, nem tagadják ugyan, azonban azt, hogy a jelenlegi kinyilatkoztatás a múltat túlszárnyalja és hogy az igazán haladás, nem engedik meg. A sátor

ma is körülbelől akkora, mint az első egyházatyák idejében. Köröskörül más lett az emberek élete és gondolkozása, a telekből tavaszok születtek, a tavaszok után virágfakasztó nyarak és gyümölcsben gazdag ősök következtek ... az egyházi sátor azonban egyházi sátor maradt s semmivel nem lett tágasabb. A tudomány bebepillantott az ablakán, hogy a sátorban helyecskét nézzen ki magának, azonban nem volt, aki félretolja a hittételek és hitvallások rácsát, így tehát bosszúsan s haragosan tovább kellett állnia. (III. 39.)

Az is nyílt sebe Jézus Krisztus „testének,” hogy a „jövendölés” (a jelen feladatainak a jövőre való tekintettel való teljesítése) nem mindig hitből származik, hanem, mert jobbra-balra néznek, félnek valamitől vagy remélnék valamit, olyat is mondanak, amit sem saját értelmök, sem saját lelkiismeretük előtt nem képesek igazolni. Ezen aztán nem is lehet áldás. (I. 69.)

„Becsületes kutatás a hit és hitvallás szabadsága alapján — ez a mi egyházunk régi, szent joga. Ha ezt a jogát mindenki megbecsülné, akkor meggyőztük volna már a vallási gyűlölség, az eretnekké bélyegzés és félreismerés mérges hidróját. (II. 283.)

A hitre, vallásos nézetekre és hitvallásokra vonatkozó vélemények úgyis mindig különbözők lesznek; a mi evang. egyházunkban pedig hála Istennek, minden becsületes és komoly meggyőződés számára jut levegő és világosság, hely és szabadság és jutni fog a jövőben is minden ellenkező törekvés dacára is . . . Egy mindig összetart bennünket s ez a szeretet. (II. 196.)

A mi gyülekezetünkben sem kell háborúskodnunk, mert a nézetek különbözősége nem elég ok a belső szakadásokra. A nézetek különbsége megvolt és meglesz mindig. Hisz épen a legszentebbről, ami az ember lelkiismeretét erősen foglalkoztatja, a legkülönbözőbbek lehetnek a vélemények. — Az egyéni bizonyosság, tapasztalat és meggyőződés megszerzésére való törekvés jó evangélikus jellemvonás, ez a protestantizmus életidege, így lesznek önállóak az emberek. Azért becsülje meg mindenki ellenfelének becsületes meggyőződését, higgyen annak jó szándékaiban, hogy az is az egyház építésén, a felebarát segítségével dolgozik a maga legjobb hite szerint. Akkor nyugodtan várhatjuk, hogyan tornyosulnak majd magasra a harc hullámai s hogyan hömpölyögnek tova felettünk is; sőt hálás szívvel örülhetünk majd ennek a szabad, friss és bátor versengésnek, mely az igazságért folyik, gyönyörűségünk telhetik a nyelvek sokaságában, a szellemek viaskodásában, amiben az Isten oly ékesszólóan és tőzzel ki nyilatkoztatja önmagát. (II. 443—4.)

Nekünk protestánsoknak határozottan szakítanunk kell azzal a törekvéssel, hogy egyházunkban a tan egységét helyreállítsuk. A katolikus egyház még próbát tehet azzal, hogy ebben fenntartsa az egységet, azonban ő is életereje rovására teszi. ... Mi ettől a módszertől határozottan elfordulunk. Számunkra csak egy egység van, ennek a feltételeit nem lehet papirosra írni, vagy pontokba foglalni, mert a mi egységünk a Jézus Krisztus szellemében való egység. (II. 41—42.) Pedig sokan vannak, akik a német nép üdvösségét

nem Krisztusban, hanem a katechizmusban keresik. Adja Isten, hogy megjavuljanak. (I. 465.)
Mert a vallás nem azt mondja : Most felmondom az én uramnak a katechizmusomat, hanem a zsoltár szavával fordul az Úrhoz: Amis élek, az Úrnak énekelek, Istent dicsérem, amíg csak vagyok. (I. 196.)

Az egyházunk szét van szakítva és pártoskodással van tele. Vannak benne olyan emberek, akik ellenfeleikkel nem akarnak egy egyházi közösségben élni. Azt mondják róluk, hogy nem hisznek a Krisztusban, azzal vádolják őket, hogy az evangéliumot megfosztották a tartalmától és megingatták alapjaiban a keresztyénséget. Ha valami távolálló ezt hallja és látja, azt kell hogy higgye, hogy az egész ház rögtön összedül, a közösség felbomlik, a testvérek rögtön szanaszét szaladnak. Mi azonban a dolgok fejlődését nyugodtan nézhetjük, mert hiszünk a „Szentek közösségében“. Nem a hitvallási iratokra és nem biblia betűjére alapítjuk ezt a reménységünket, hanem az igazság lelkére, mely elvezérel minden igazságra. (II. 161.)

Ezért érdemes üldözést is eltűrni. Az eretnekek és a mártírok a mi szentjeink. Valamennyi próféta, maga Jézus is eretnek volt az uralkodó egyház szemében. A mártírok pedig Sokrates-től kezdve egész azokig, akiket a tömeg babonája a múlt században ölt meg, mint az Isten fiaknak és Isten leányainak a kórusa, úgy vesznek körül bennünket. Szavuk a múlt hőskölteménye magasból bűgő orgonaszó és harangkongás, mely bátorításként hangzik ebben a mi zavaros korunkban: „Ne csüggedjete, legyetek csak hűek az igazsághoz!“

Igen, boldogok azok, akiket üldöznek az igazságért. (II. 443. 445. 470.)

A római katolikus egyház jellemzését ebben a négy tényben foglalja össze: Róma türelmetlen, nem tud objektíven gondolkodni, hihetetlenül babonás, és kényszerrel tartja fenn a hitettségét. „Látjátok testvéreim, minden önállóság letörése, a tudomány szabadságának megátkozása, minden becsületes kutatás meggyanusítása és minden egyéni hitbeli meggyőződés megölése — ez jellemzi Rómát. (I. 89—96.)

Akinek öt felesleges hatosa van, az vegye meg a Syllabust, olvassa el egy csendes órában és gondolkozzék el a római világpolitika céljai felett s lássa meg, milyen nagyon szükséges, hogy protestáns részről ennek határozottan ellene mondjanak és ellene álljanak. (I. 92.)

Lépten-nyomon sajnálkozik a vallásos gyűlölet felett amit az egyházak szítanak. Mindig a különbségeket hangsúlyozzák, a vallásosságot maguk vallások ölik meg s gyűlöltetik meg az emberekkel. (I. 25. 28. II. 380.) Pedig Jézus ezt nem mondta és nem cselekedte. Szól ugyan boldog emberekről, de a boldogságukat nem teszi látható, bizonyos ismertető jelekkel bíró közösséghez való tartozástól függővé. Nem azt mondja: Boldogok a katolikusok,“ vagy azt: „Boldogok vagytok ti protestánsok“. Sőt azt sem mondja: „Milyen boldogok vagytok ti, tanítványaim“, hanem azt: „Boldogok vagytok ti szegények, szomorkodók . . . tettek az Istenországa . . . Megelégtettek, megvigasztaltatok, Isten vigaszában lesz részetek“. (II. 419.)

Meg kellene már szünnie annak, hogy az embereket felekezetők, vagy egy egyházhoz való tartozásuk alapján értékeljük. A lelket kutassuk, ne elégedjünk meg azzal, amit látunk. Még mindig nem így cselekszünk. Jézustól még mindig nem tanultuk meg az emberszeretet leg-
elemibb részét sem. Még mindig benn ülünk a régi nyomorúságban s erről csak ezért nem veszünk tudomást, mert már egészen megszoktuk.. . . Nyomorult és utálatos ez a világ. (II. 8.)

A reformáció Lutherrel nem jutott diadalra s nem ért teljesen célt. A két protestáns egyház egyesítését, az egyháznak az államtól való függetlenné tételét nekünk kell kivívnunk. (II. 525.)

Az egész protestantizmus sem felel még meg annak az ideálnak, amelyet el kell érnie. (I. 445.)

Mert a protestantizmus nem annyi, mint az evangélikus egyház. Sőt egyáltalában nem egyház s nem kényszeríthető bele egyházi formákba, mert a protestantizmus világnézet, mely sokkal nagyobb kört ölel fel, mint az a mozgalom, melynek eredetét köszönheti, mely a vallás határain túl a szellemi élet minden jelenségét áthatja és megtermékenyíti. Ennek a protestantizmusnak az a kötelessége, hogy a kultúrával becsületes szövetséget kössön. (I. 439.)

Ez a protestantizmus Jézus szelleme. Ha az utolsó évszázad és különösen az utolsó évtized vallásos, erkölcsi és szociális mozgalmait megfigyeljük, ujjongva és hálásan kell elismernünk, hogy Jézus szelleme hódító útra kelt, újra szárnyalni akar.... Természetes, hogy sok van, ami útját állja.... Ez azonban csak azt

bizonyítja, hogy Jézus lelke a küzdelem terére lépett, hogy a jézusi tűz ég, hogy tavasz készül az emberek szívében. (II. 348.)

Egyházunk jövőjét nem a felekezeti öntudat és akaratosság biztosítja, ebből már épen elég részünk volt, hanem a közös tulajdon felkeresése. Aki nem ezen az úton jár, annak a keze nincs is az eke szarván, az hátra néz, nem pedig előre. (I. 465.) Sajnos, hogy ennek épen a papok állják útját. Mikor Badenben a Gusztáv Adolf-egylet terjeszkedni kezdett, mindenütt szívesen fogadták, csak a papok körében nem. A katolikus papok azt mondták az egylet munkájáról, hogy az nem egyéb az eretnecség terjesztésénél, amit pedig nekik meg kell akadályozniuk. De mi kifogásuk lehetett az evangélikus lelkészeknek az egylet ellen? Ők meg azt vetették az egylet szemére, hogy nincs határozott, minden kétséget kizáró hitvallása. Azért jó lelkiismerettel és szívből nem csatlakozhatnak hozzá. (I. 87—88.)

Nem akarja az egyházak értékét lebecsmérelni. . . . Azonban abba a hibába se szabad esnünk, mintha a jelen egyházi alkotásainak és egyházi szervezetének örökéletűnek kellene lennie, mintha bennök a teljes igazság s a vallás legtökéletesebb formája feltalálható volna.... Nem, mi evangélikus keresztyének vagyunk ... azért messzebbre is látunk, pillantásunk a látható vallásos közösségek határain túl behatol az örök láthatatlan egyházba is, az igazság, szeretet és igazságosság ama országába, melyet Jézus alapított. (I. 205.) ismeritek az Isten országát? Egyházi intézményekből

áll-e ez az ország s működése kimerül-e a belső missió alkotásaiban? Nem; Isten országa az Isten mindenütt való élete a világban: *mennyei szeretet, szent értelem és hősiesség akarata*. Széles alapokra fektetett társas közössége ez az embereknek, melynek egy törekvése van, az emberiség javának a munkálása. (I. 155—156.)

„ ... Én el tudom azt is képzelni, hogy a ma létező egyházak mind összeomolhatnak, hogy egész új egyházi alakulásokba kellene beleilleszkednünk és hogy az Isten országa mindezek dacára is szépen tovább virágoznék, sőt előbbre jutna, mint ahol ma áll.“ (I. 280.)

Minden vallás jogosult. Egymás és Isten között olyan a viszonyuk, mint az atyáé, akit gyermekei születésnapjára ajándékokkal örvendeztetnek meg. Az egyik veszi az ajándékot, a másik üdvözlő verset ír, a harmadik étetéssel díszít egy dobozt, a leány hímzéssel lepi meg. A legfiatalabbnak pénze sincs még, nem is ért semmihez. Ez kimegy a kertbe, letép egy pár virágszálat s azokat adja oda. „Mit gondoltok, nem egyformán örül az Atya valamennyi ajándéknak? (I. 29.)

Semmi tekintetben nem barátja a „templomtoronypolitikának“, azok uralmának, akik saját érdekkörükön túl, az orruknál tovább nem akarnak látni. (I. 31.)

Nem ellensége a szocializmusnak. (I. 450.)

Hisz abban, hogy Németország jövője a protestantizmus kezébe van letéve, nem az egyházi vagy felekezeti, hanem vallásos és humanitással eltelt protestantizmusába, mely mindenféle szellemi mozgalom és törekvés számára elég levegőt, világosságot és helyet biztosítana. (I. 106.)

A végső eszménye az, hogy a mostani felekezetieskedő vallásosság adja át a helyet az egyéni vallásos meggyőződésnek. Azonban ez sem végső cél. Az egyéni vallásnak szociális vallássá kell fejlődnie. Vagyis az Istenország nem a „titkos kamra“ csendes békessége, hanem a népek szolidaritása. (I. 449.)

Az egyházak kritikáját kiegészíti sok nyilatkozata, melyben a *jelenlegi helyzet rajzát* adja s az ebből folyó *feladatokat* jelöli meg.

Korunkra nézve jellemző, hogy sok dolog van, ami látszólag él, tényleg azonban már régen halott. Egyházban és iskolában, államban és társadalomban mindenféle látszólagos értékek járnak kézről-kézre és a lomha megszokás és tunya nembánomság következtében elfogadókra találhatnak. Pedig ezek olyan papírpénzek, melyek háta mögött nem áll semmiféle bank, mely kötelezné magát, hogy ércpénzre váltja be őket. Azt ami él, arról lehet megismerni, hogy új életet hoz létre, hogy a kor szükségleteivel és követeléseivel együtt halad, hogy egyszer-másszor túláradó lelkesedésében szétfeszíti azokat a formákat, amelyek már túlságosan szorítják. Ettől azonban sokan félnek és azért inkább a Meghaltat tartják nagyra, mert azzal könnyebb megbirkózni s már az minden hagy tenni magával. (III. 17.) A jelen szükségleteinek folytonosan a történet által emelt igényekkel kell megküzdeni. Amik vagyunk, azt elődeinknek köszönhetjük s erről Jatho igen szépen tud beszélni. (II. 457—8.)

Azonban a jelen és a jövő jogának a hangsúlyozását fontosabbnak tartja a hagyományhoz való ragaszkodásnál. (III. 37.)

„Hagyomány örökösei vagyunk ugyan, de egyikünk sem akar evvel a hagyománnyal megelégedni. Nemcsak az atyai örökséget akarjuk hiánytalanul gyermekeinkre hagyni, hanem megtoldjuk azzal, amit mi szereztünk hozzá. (I. 203.)

Amit apáinktól örököltünk, az se a miénk míg meg nem szereztük, egyéni tulajdonunkká nem tettük. Elsősorban áll ez a vallásról. A vallás számára az atyai örökség a legkedvezőbb esetben is azon alap, amelyre újat kell építened, neked, magadnak (I. 180.) Hitünk nem a múltból, hanem a jövőből él. (111.115.) Vannak olyan emberek, akiket a hagyomány kielégít, akik megelégszenek az igazságok és tanok elhívésével, anélkül, hogy azokat bensőleg átélnek és megértve magukévá tennék. Ezt az örökséget úgy hurcolját magukkal gyermekkoruktól kezdve, mint valami örökké tartó betegséget. Ezért aztán leszoknak arról, hogy vallásos életökben valami önállót alkossanak. Bennök nem nő és nem érik semmi. Végezetül pedig rettegnek a gondolkodástól, mert az szétdúlja békességüket. Ezekkel szemben állanak az új ösvényeken járók és az úttörők, akik számára a változás az egyetlen állandó. (I. 365. III. 58.)

Kétféle ember van. Az egyik fajta úgy beszél, mint a jóllakott. Miénk az igazság! — a másik, mint a kereső: Mi kerestük az igazságot! Jézusnak ezek az utóbbiak az igazi testvérei. (III. 43.)

Nem azok látják a szabadság mennyei képét, akik ölhetett kézzel várják a megváltást. Isten nem azokat váltja meg, akik a felelősséget másokra hántják, akik saját tévelygéseiket, saját bűneiket nem merik bevallani... Aki azonban folyton törekszik, folyton fárad, aki tanulni soha meg nem szűnik, a legfőbb javakat fáradhatatlanul keresi, annak a szíve nyitva marad, hogy beözönlhessen az égi fény, a mennyei szeretet és az isteni erő. (III. 429—430.)

Ne azok közé tartozzatok, akik lusták önálló vélemény alkotására, hanem nyissátok ki a szemeteket s vegyétek a világot és az embereket, az életet és a halált alaposan szemügyre. Különbén soha meg nem tanuljátok, hogy különbséget tegyetek az értékes és a haszontalan között s mint valami örökös betegséget, úgy hurcoljátok magatokkal az előítéletek és a meg nem emésztett tudás terhét egész élteteken át. Az élet azonban igazán nem erre való. Akinek nincs veszteni valója, az nem is nyerhet semmit, aki pedig nem nyer, az meghal anélkül, hogy élt volna. (II. 117.)

Ő maga nem pesszimiztikus, vasárnapi keresztyénséget akar, hanem mindennapi használatra való keresztyénséget, amely tett és valóság, frázisok és színlelés nélkül. (I. 86.)

„Nem akarunk semmi tagadástól megrettenni, semmi állításban megnyugodni, hanem éles szemmel mindent jól megnézni, bátran és minden iránt érzékkel bírva járnunk az élet utait“. (III. 174.)

Mert sokkal jobb a becsületes kétség, mint a képmutató hitvallás. Különösen nekünk protestánsoknak kellene

azt vezérlő elvünké tenni, hogy semmi olyat ne valljunk, aminek az igazságáról nem vagyunk meggyőződve. Szó és szív, amit mondunk és amit érzünk, szent harmóniában álljon mindig, mert különben soha kegyes emberek nem lehetünk. Isten csak ez igazakat segíti. (I. 394.)

Az igazságnak ugyan kék-zöld a háta a sok veréstől s a hívei sem várhatnak a magok számára egyebet. Az igazságnak azonban ragyogó szemei is vannak s azok tündöklő fényében is részök lesz az ő fiainak. (II. 505.) A protestantizmus mindenkitől önállóságot követel. Te magad teremtsd meg lelked számára az üdvösséget szíved számára pedig a békességet. És ha másként nem megy, remegés és félelem közepette. Te magad kutass az Írásokban az után, igaz-e az, amit a teológusok és a hitvallások mondanak. A neked adott képességek mértéke szerint hatolj bele a szellemi élet minden kérdésébe, mely a jelent foglalkoztatja. (I. 449.) Világosság és igazság — ez az a két sarok, mely körül egész vallásos életetek forogjon. (II. 192.)

A jelen megértése az a feladat, melyet soha senkinek el nem szabad hanyagolnia. (II. 25.)

Az Isten országa élet és napsugár. Az Isten országa csak a valóságos életben, az ezernyi szükséglettel bíró emberiségben él és csak ott élhet. Aki ezeket a szükségleteket nem méltányolja s a kor üterének verését nem érzi, az hagyjon fel az Isten országa prédikálásával. Az menjen el, temesse el a halottait, ő maga is temetőbe való. (I. 357.)

Korunk hite és tudománya között sem szabad ellentétnek lenni. Jaj annak a hitnek, amely megveti az értelmet és a tudományt. Jaj annak a tudománynak is, mely a hitet s a benne rejlő isteni erőt semmibe venné! A kettő: Luther és Erasmus, a reformáció és a humanizmus, a hit és a tudás egymáshoz tartoznak. (I. 400. II. 112.)

Szomorú vallás az, amelyiknek félnie kell az értelem világoosságától mint valami lopott holminak és jogtalan tulajdonnak. Nem! Mi nem akarunk úgy tenni, mint némely ember, ki a vallásról való gondolatai számára határt kénye-kedve szerint szab és azt mondja: „ezen túl az értelemnek a vallás dolgaihoz semmi köze“. Azt meg épen nem szándékozunk tenni, hogy a legszentebbről való gondolkozást másoknak engedjük át, mi meg azt visszhangozzuk, amit ők mondanak. Ez nem volna egy cseppet sem őszinte és egyenes eljárás, holott a vallás éltető eleme épen az igazság és a szabadság. (I. 307.)

Olyan emberek, akiknek helyén van a szívök, nem félnek a tiszta levegőtől. (I. 388.)

Ahelyett hogy megvetnők, törekednünk kell az értelem világoossága után. Mert az értelem olyan, mint egy felvillanó fénysugár, mely a dolgok mélyébe világít. Az értelem az embert az istenség barátjává nemesíti, mély kútjából a folytonos kinyilatkoztatás meghamisíthatlan igazságának az élő vizeit menthetjük. Az értelem a fejed felett világító nap, a kezedben égő szövétnek, mely a sötétben is megvilágítja az utadat. Ne vesd

meg ezt a mennyei szövétneket, nyújtsd ki vágyakozva a kezedet érte. (II. 217.)

Az értelem azonban a vallás terén egyéni meggyőződések útját egyengeti, mert a szellemi életben nincsenek nyomtatott, hanem csak benső, egyéni igazságok. (I. 156.)

Pl. Luther hite is személyes meggyőződés, Istenhez való személyes viszony volt. (II. 521.)

Akik Jézusnak és Luthernek a szelleméből valók, azok határozott egyéniségekké lesznek, kikre az őszinteség nyomja bélyegét s kik fel vannak ahhoz fegyverkezve, hogy a halálon élettél, az önzésen pedig önmegtagadással győzedelmeskedjenek. Ebben a szent, meggyőzhetetlen állásfoglalásban rejlik a protestantizmus ereje, az egyéniség erejében, ha komolyan veszik azt a mondást: Ha Isten velem, ki lehet ellenem?! Mihelyt ebben a becsületes, közted és Istened között fennálló szövetségben kételkedni kezdesz, csak *voltál* protestáns s Jézus tanítványa se vagy többé. (II. 242.)

Aki a szeretetben csupa odaadás, a hit terén azonban csupa önállóság, az férfi a Krisztusban, aki napfényben és viharban érik majd tökéletessé öregségére. (II. 243.) Azt hogy az élet és a vallás kérdésében mindenkinek egyforma legyen a véleménye, nem szabad várni az emberektől. Ez az őszinteség halála volna. Ezen az úton képmutatókká, vagy bábokká válnának az emberek. Legyen bennök egy érzület, a szeretet érzülete, mely mindenki egyéniségét megérteni törekszik. (III. 106—107.) Egy vallásos nézet igazsága és helyessége fölött nincs, aki dönteni jogosult volna. Ez nem is képezheti jogosan

döntés tárgyát. Mert a hitnek nem az igazság ad értéket hanem az erő. Ne igaz és hamis vallások között tegyünk különbséget, hanem erős és gyöngye hitről beszéljünk. A hit erejében rejlik a hit igazsága, a hitbéli gyengeség pedig a hit igazságának a megtagadása. Nem a hitvallások tartalma hanem a hitvallók bátorsága a nagyszerű, megváltó igazság. (III. 94—95.) Törvényekkel és korlátokkal szabályozzák az életet. Ott azonban, ahol a lélek Istennel és Isten a lélekkel társalog — hagyják őket békében. — Ilyenkor a szív a Szentnek tiszta és kedves hajlékává lesz, törvény és szabályok nélkül. (III. 151.)

A lelkiismereted tartson féken, korlátok között és óvjon attól, hogy hiteddel a magas kárára légy. (II. 218.) A vallás terén egyetlen egy tekintély létezik: a lelkiismeret, Isten, az én Istenem, aki bennem nyilatkoztatja ki önmagát. (I. 99.)

Szabadság és szeretet: ez az a két szabály, amely a vallásos élet folyását szabályozza. (I. 73. 451.) A tulajdonképeni vallás a szeretet... A hit lehet a vallás forrása, a reménység szárnyaló erőket adhat neki, a vallás igazi megnyilatkozása, a valósága, a lényege a szeretet és nem más. (II. 169.)

A vallás, a hit Jézus számára nem bizonyos igazságok tudása, vitatható tételek elfogadása, hanem akarás, az igazi élet művészete, mely abban áll, hogy egyesülünk Istennel s minden reménységünket ő benne vetjük. Nekünk is ez legyen tehát a hitünk. (I. 341.)

Aki így gondolkodik a hitről, annál az elhívés helyébe a kutatás, az engedelmesség helyébe a meggyőződés,

a dogma helyébe az igazság lép, de nem valamely olyan igazság, amely objektív igényekkel lép fel, hanem amellyel δ magát azonosítja. Ugy hogy felvillan az a lehetőség, hogyha nincs abszolút, objektív igazság, akkor az egész hit önámítás is lehet. Erre a kérdésre Jathónak ez a felelete: Ahogy akard, édesem. Ne boszankodjál e fölött a kegyetlen szó fölött. Ha te a világot, a világ meg téged mással meg nem áldhat és előbbre nem segíthet, akkor ez az önámítás is boldogság forrása lehet számodra és a világ számára, mert a legnagyobb, a legszentebb erő forrását nyitja meg benned. (II. 162—163.)

Ez azonban a szkepszisnek csak egy felvillanása. Egy örvény, mely csak egy pillanatra nyílik meg lába előtt, amely nem teszi ingadozóvá a járását és nem téríti el útjától.

A kutatás jogát elsősorban a *bibliai tudomány* terén kívánja Jatho érvényesíteni. „Igazán nem kár, hogy a theologiai tudomány 150 év óta az értelem törvényei szerint foglalkozik a bibliával, folyton mélyebbre hatol és folyton ügyesebb lesz annak a tanításában, hogy hogyan kell benne a történeti és az egyéni igazságokat elválasztani egymástól. Ne gondoljátok, hogy a tudomány a biblia poézisét tönkretette. Ellenkezőleg, hozzájuttatta jogaihoz. Kihüvelyezte a hittételekkel való zavaros keveredésből őket, hogy most különös szépségükben és erővel nyilatkozhatnak meg... A legszebb virágok a napfényben tenyésznek, a legnemesebb lelki gyönyörűség pedig tiszta ismeret terén. (I. 397.)

A bibliatudomány eredményeit és kutatásait lépten-nyomon értékesíti beszédeiben. Különösen az újtestamentumi problémákra terjeszkedik ki gyakrabban. A szinoptikus evangéliumok kérdése (II. 119), a hagyomány különböző rétegei, (II. 38. III. 69.) a christologiai fejlődés többször foglalkoztatják. Egyáltalán nem hivatkozik a harmonizálásnak, az ellentétek előtt való szemet hunyásnak, hanem sokszor szinte élesen distinguai. A bibliát, mint egyéni hitről vallást tevő és élettapasztalatokkal telt könyvet értékeli. Pl. ezt mondja róla: az örök élet kérdése ősrégi kérdés. Ti is bizonyára kerestétek már rá a feleletet. Elsősorban bizonyára a bibliához és különösen az újtestamentumhoz fordultatok. Találtatok is benne többféle felfogást és megoldást, de olyat egyet sem, mely tudásvágyatokat tökéletesen kielégítette volna. Miért? Mert azok az emberek, akik a bibliában szóhoz jutnak, szintúgy nem láttak messzebb mint ti. Ők is a tér és idő rabjai voltak. Ha a jövő homályáról állítottak valamit, akkor a saját magukban levő világosságot vették s ezzel világítottak bele a homályba. (I. 488.) Ha épülés céljára akarjuk felhasználni a bibliát, akkor abban, épúgy mint bármely más írásban, különbséget kell tenni külső és belső értelem között. (I. 246.) A jelen szempontjából a bibliának csak abban az esetben van építő értéke, hogyha azt, ami benne történeti, szimbólumnak vesszük, (II. 226—27) vagy hogyha örök emberi érzésekre találunk benne. Régen is így gyümölcsöztették a bibliát a jelen számára. Pál apostol allegorikusán magyarázta a bibliát. Ma a

tudomány a biblia igaz értelmét keresi, hogy a dogmatikus burkot eltávolítsa róla s hogy hozzájuthasson az eredeti érzésekhez. (II. 491.)

A vallásos ember amúgy is mindig poéta is egy kicsit, mert a dolgok lényegét nézi, a külső burok csak kép és példa, az előadás eszköze, semmi egyéb. (I. 195.) Azért lépten-nyomon típusokra mutat rá a bibliában: Tamás történetében azok a személyek, akik szerepelnek, képek és mintaképek, hogy idegen szóval éljek, tipikus alakok. Ugyanazt élik meg és érzik, amit mi ma épúgy megélhetünk és érezhetünk. Azért ez a történet örök igazság; nem egyszer volt igaz és aztán nem — hanem örökké igaz marad. Ami akkor történt, az belső szükségszerűséggel ismétlődik ott, ahol az emberek hinni akarnak és Isten és önmaguk közt való egyezés után vágyakoznak. (II. 239.)

A biblia nem egyedüli kinyilatkoztatás. „Ha oroslán volnék, rablásból élnék, ha fűlmile lennék, énekelnék; mivel azonban ember vagyok, másoknak hasznára akarok lenni“. Tudjátok ki mondta ezt? Ez a mondás ott állhatna a bibliában, azonban egy öreg pogánytól^ Epiktetostól származik, aki nagyszerű ember volt és jobb keresztyén, mint sokan azok közül, akik meg vannak keresztelve. (I. 53.)

Azonban a nyomtatott bibliában levő kinyilatkoztatás mellett érvényesülést követel az egyénben történő kinyilatkoztatás; a holt biblia mellett, melyet csak a poézis és a szimbolikus magyarázat segítségével lehet életre kelteni, — az élő biblia az ideálja. Az volna a szép, hogyha otthon, vagy szereteteink körében élő

bibliák volnánk. Nem írott bölcsesség magyarázóí, hanem őseredeti igazságok felfedezői. Nem vízzel telemerített vizescsöbrök, hanem titokzatos mélységű kutak. A lelkünk Isten lakása, a beszédünk az ő beszéde. Ez után reménykedjünk! (I. 57.)

Ahogy a bibliát élő bibliákkal akarja helyettesíteni úgy van a biblikus igazságokkal, egyéb tantételekkel is. Beszédeinek folyton visszatérő gondolata az az alap*hang, amelyre az egész ember hangolva van, hogy *Jézus tanítványaivá* kell lennünk. Ahogy azonban a bibliát a jelenbe ülteti át, úgy tesz Jézussal is. A történettudomány ill. theologia felhasználásában nem áll meg addig, amíg a történeti Jézushoz el nem jut. Azonban a történeti Jézusra vagy az üdvtörténeti tényekre sem építi a világnézetét, noha Jézusban minden emberi tökéletesség megtestesülését látja s ez a Krisztus, az emberiség géniusza az ő vezére, kinek tanítványává szegődött.

„Mit tudunk a názáreti Jézusról? Csak keveset, az is bizonytalan és összefüggés nélküli hagyomány. Exakt életrajzát nem lehetne megírni, mert ehhez a legszükségesebb anyag hiányzik. Egyetlen egy biztosan az ő szájából származó nyilatkozatra nem hivatkozhatunk. Szavait későbbi generációk jegyezték fel s valamennyi más nyelvre átültetett formában maradt ránk. Meddig tartott a nyilvános működése? három, vagy csak egy évig? Nem lehet tudni. Működésének egyetlen részletéről sem tudunk pontos, történeti képet alkotni magunknak. Tanítványai életéről is keveset tudunk. Ennek is a legnagyobb része legendás hagyomány.

mány“. és így tovább. Mintha csak magát Boussetet másutt meg mintha Harnackot hallanók. (I. 15.)
Jézus ember, ami testvérünk. (I. 144. II. 49.)

A reménység azonban eszményképet választ magának olyan egyéniséget, kiben az eszme testet öltött s akinek isteni szépsége utánzásra kész. Az ember ősképét mi a mi urunkban és mesterünkben, Jézus Krisztusban látjuk. Nem abban a Krisztusban, aki messze a fellegek felett trónol, királyi pompába öltözve a lelki szegények számára elérhetetlen messzeségben, hanem abban a Jézusban, akinek minden szavát jól esik hallanunk, mert ő az emberiség anyanyelvén beszél, a vámszedőkkel egy asztalhoz ül, a keresztet a Golgathára viszi, utolsó óráján így kiált fel: Én Istenem, mért hagyta el engemet? s végül lelkét a mennyei Atya kezébe teszi le. (I. 32.)

Mi nem akarunk megállni és megnyugodni Krisztus valamely tanításában vagy valamely Krisztusról szóló tanban, nem ragaszkodunk róla elbeszélte egyes eseményekhez — nem, hanem az ő egyéniségének a központjába akarunk minden burkon és ruhán keresztül hatolni az ő szívéig, akaratáig és karakteréig. (I. 260.) Nem a tettei (a csodák) miatt hiszünk benne, se szava miatt, hanem az egyénisége miatt. (I. 259.)

Azonban még ez a Krisztus se abszolút tekintély. „Minden kor maga szüli meg újra a maga megváltóját akit a világosság és üdvösség után való vágy nemz, akit a magunk erejéből hozunk a világra, hogy az önmagunk szükségleteit megértsük. Minden egyes embernek vállalkozni kellene erre a feladatra, belevetve

magát a szellemi élet áradatába, mely őt magával viszi bemerülve saját egyéni üdvösség után való vágygal telt szívének mélyeire, melyet csak egyéni felelettel lehet kielégíteni. (III. 86—87.)

Azért legyen az élet a te megváltód, kibékítőd, ítélőbirád és közbenjáród, urad és szabadítod: a te Krisztusod. (III. 87.)

Az emberi szív örökifjú vágyakozása az üdvösség után olyton újra meg újra megszüli az élő Krisztust az örökké újjászülető életesményt s feltámasztja halottaiból, hogy mint a ma embere velünk járjon. (III. 165.)

Mivel a történeti Jézus üdvszerzését és megváltó munkáját, központi jelentőségét világnézetéből kiküszöbölte, beszédeiben egyre nagyobb szerepet játszik az *Istenprobléma* és a *kinyilatkoztatás kérdése*. Ezen a ponton csupa költészet, csupa emelkedettség, csupa elmélyedés lesz Jatho s kidomborodik prédikálásának egy fontos és sokak számára vonzó jellemvonása: a miszticizmus, a hangulatok és érzések túláradása.

Isten valóság, nem theoria. „Az Istenfogalom egész fáradságosan összeszerkesztett épülete rombadól Isten valóságának a súlya alatt. A dogma eltűnik s jogaiba lép a történet. Amit gondoltál, az elveszti a jelentőségét amellet, ami történik. A történésben pedig leomlik az Isten és a közötted levő válaszfal. Az erők csodálatos és változatokban gazdag játéka Isten tényeit és a te tetteidet egy és ugyanazon életfolyamat hullámaivá teszi. A hullámok összezsápnak, mind jobban összekeverednek, úgy hogy az istenség működése és a magad cselekedetei között nem tudsz különbséget

tenni. Az, aki ad és aki vesz, eljegyzik egymást és egymással egy új ént nemzetnek: egy Istenembert, akiben az ember az önmaga tudatára *jut*, nem pedig legtökéletesebben kinyilatkoztatja benne önmagát“ (III. 57.)

Ebben a programszerű nyilatkozatban benne van Jatho theológiájának valamennyi fontosabb alkotórésze: pantheizmusa, emberistenítése, Istennek az emberben való öntudatra jutásáról szóló nézete. — Sokat és erősen hangsúlyozza Isten megismerésének a lehetetlenségét: Isten olyan, mint a mesebeli holdvilág. Csalogat, ragyog, hívogat, azonban megragadni, felfogni soha nem bírjuk. Amit róla tudunk és mondunk, az örökké csak a fantázia álma, gyerekes dadogás marad. Ennél tovább soha nem jutunk.. „Azért hát bolondok és esztelenek mindazok, akik az Istent keresik ? Nem! épen az Istent keresők azok az emberek, akik érző szívökkel az emberi közösségek előre sarkaló vezérei, kik testvéreiket hegycsúsról-hegycsúcsra hurcolják magukkal s azzal hívhatják őket: Jertek ide is, innen gyönyörű csak a kilátás. (II. 131.)
Hogy kicsoda az Isten, azt nem tudom, de hogy mit tesz, azt igen. Az ő napját felhossa a jókra és a gonoszokra, esőt ád mind az igazaknak, mind a hamisaknak. (II. 11.)

Istent a maga valóságában nem látjuk és nem láthatjuk, Istent azonban az emberben látjuk és láthatjuk. Azért azt szeretném, hogyha mindnyájunkról el lehetne mondani : Ecce homo! Micsoda ember! Milyen hű mindhalálíg!

Milyen türelmes és állhatatos a töviskoszorú alatt!
Milyen istenien nagy a fájdalom útján. (I. 159.)

A jelennek is joga van a maga Istenére. Nem szabad a zsoltárírónak az istenfogalmánál megállnunk, se Pál, se János, se Luther, se a múlt egyik istentanánál. A mi világunk nagyobb mint az előttünk levők bármelyike, természet és emberismeretünk mélyebbre ható, mint amennyire régebben hatolt és hatolhatott az ismeret. A mi életünk gazdagabb, mint bármely régmúlt nemzetségé volt, mert a maga ismeretét és tapasztalatát, művészetét és lelkesedését, örömét és bánatát mind a következőre hagyja örökségül. Ezáltal megnövelődik az emberiség nemző és teremtő ereje, ez által azonban az Isten is a végtelen messzeségbe és mélységekbe, az üdvösség országába, sőt rettentő örvényekbe és pokoli sötétségekbe is belenő. (III. 181—182.)

Isten és a világ közt nincs lényegben különbség, hanem csak a változatosságukra, tulajdonságaikra, erejökre és formájukra nézve különböznek egymástól. Ez a sajátosságuk is örök változásnak van alávetve, a végtelen folyamban csak egy múló hullám, mely előre nyomul és a míg többiek úzik, emelkedik és a mélységbe süllyed... A változó az Isten. Benne élünk, mozgunk és vagyunk. Belőle származtunk. Az ő nemzetségéből valók vagyunk. Ő fogad ismét magába s megerősítjük, mélyítjük az ő nemző erejét. (III. 43—44.)*

* Ez az a híres hely, mely a Spruchkollegium különös rosszalásával találkozott.

— Istent az emberiségtől se lehet soha elválasztani. Isten nem olyan lény, ki az emberek és dolgok felett lebeg elérhetlen távolságokban. Isten a világ élete, Isten az emberiség lelke és minden, ami szent és nagy s ami emberszíveket megdobbant, — az mind Isten lélekezete. (III. 230. I. 175.)

Istent csak a Krisztusban lehet szeretni. Miért? Mert Isten szépsége a maga teljességében, lényének igaz mivolta csak az emberben juthat kifejezésre. Nem a csillagokban és azok pályájában, nem a hegyóriások hatalmas szakadékaiban, nem a mező kedves virágjaiban, vagy a világfejlődés katasztrófáiban — nem, csak az emberben nyilatkoztathatja ki az Isten magát a maga valóságában. (I. 243.)

Jézus jelentősége is abban áll, hogy Isten emberben nyilatkoztatja ki magát. Mert tökéletes emberfia, azért Istenfia, Isten gyermeke. (I. 176.)

— Akármennyit gondolkozzék az emberiség Isten felől, bármily mélyre hatoljon kutatva a mindenség fenntartójának a lényegét, a vallásos szükségletet soha semmivel tökéletesebben ki nem elégítheti, mint Jézus, aki a megfoghatatlan Istent Atyának nevezte. Az atya az élet forrása; több: ő a belőle származó élet megvédője és fentartója. A jó atya a megtestült szeretet, az atyai szeretet a leghűbb és a legtisztább szeretet, mely önzetlen az önfeláldozásig. . . (I. 34.) Jézus korában a pogányok és a zsidók istene teljesen lejárt a magát. Ekkor fedezte fel Jézus az Istent, aki lélek s aki azt akarja, hogy lélekben és igazságban

imádjuk s aki minden embernek az atyja, a mindent hordozó, mindent teremtő szeretet. (I. 38—39.) Jézus a sok csapás dacára is, amit el kellett viselnie, atyjának mondotta az Istent. Persze az atya-név is csak szimbólum. Ki tudna Istennek olyan nevet adni mely az ő dicsőségének és életteljességének tökéletesen megfelel. Ez a szó is csak kép, mint minden, amit Istenről mondunk. Ebben a szimbólumban azonban az élet szeretete van benne. Mert az atya az élet forrása, az élet megtartója, a mindenekről gondoskodó, az alkalmazkodás és mégis az egyetlen állandó a világ változásai közepette. Jézus atyjában való hite a legnagyobb szellemi energia forrása és a leghatalmasabb erkölcsi erő. Az atyában való hitből születik a legnemesebb jóra serkentő érzés: a háladatosság. (II. 409.) Jézus *mennyei* Atyjának mondja Istent. Ez azt teszi, hogy mindenek fölött és mégis mindenben ott van; elérhetetlen számunkra és mégis közvetlen közel; nem valamely helyen van, se tér, se idő korlátai között hanem a magasban és a mélységben, széltében — hosszában, a mennyben: a felséges világ végtelenségében. Ez a mindeneket magában foglaló és fenntartó, akit semmi helyes megjelöléssel megnevezni nem lehet a mennyei Atya. (II. 305.)

Mert a mennyországról szintén meg van Jathónak a maga véleménye: Az egész földfelett és földalatt való világ elveszett számunkra. . . Mi tudjuk, hogy a világ végtelen, hogy tehát benne se innen, se túl, se felül se alul nincsen. Különösen pedig arra vagyunk képtelenek, hogy örökké működőt elképzeljünk, akiben

változás nincsen. A változatlan üdvösség nem üdvösség, az örök kínszenvedésnek nincs fullánkja többé. Az élet csak az ellentétek egymásra hatásában válik öntudatossá, csak ebben van meg az élet lehetősége, ereje és kívánatossága. Azért új mennyországot keresünk, melyhez új utakon akarunk jutni. Nem fel és le és magunkon kívülre tekintgetünk, hogy megtalálhassuk, hanem befelé. Az emberi szív mélységeiben és magasságaiban, kétségeiben és hitében, félelmében és gyönyöreiben van a mi mennyországunk és poklunk, üdvösségünk és kárhozatunk. A soha nem nyugvó emberi szívben újul meg örökké a mennyország... (III. 93.)

Az Isten lélek. Azért csak a lélek imádhatja, csak a lélek hallhatja, csak a lélek láthatja őt. Ne magadon kívül keresd hát, hanem önmagadban. Ott beszél hozzád az ő rejtekéből. Benned nyitja ki csodálatosan nagy isteni szemét. Az Isten az élet teljessége. Isten az örök változás és egyúttal az örök állandóság. Isten a megkötöttség és a létező legnagyobb szabadság. Isten a legborzasztóbb és legszebb, Isten a legmagasabb és a legmélyebb. És ha ebből a lelked valamit érez és megéled az élő Isten jelenlétét, akkor ne adj *nevet* annak, ki megnevezhetetlen valóság, mely minden formulát megcsúfol, hanem lásd az Istent. Óh hallgass, figyelj erre a halk szóra, lelked lélekezésére, mert ebben éled meg Istenedet. (II. 439.)

A személyes Isten nem rajtad kívül létezik valahol a mindenség végtelenében, nem te emelkedsz fel hozzá, hanem ő jön el hozzád, — nem kívülről, hanem belülről.

Az értelem számára személytelen és megfoghatatlan, csak a hit számára válik személyessé... azért a személyes Isten csak benned ébredhet életre. (II. 493.)

Ezzel már belepillantottunk Jathónak a *kinyilatkoztatásról* vallott nézetébe is. Ő nem azt vallja, hogy pl. a tízparancsolat az „őskinyilatkoztatás“. „Isten őskinyilatkoztatásának más a hangja. Ezt nem lehet emberi szóval kifejezni, betűkkel táblákra írni: Isten őskinyilatkoztatása a természet sok hatalmassága: a vihar ereje, a földrengés pusztítása, a tűz teremtő vagy megsemmisítő ereje, a kék ég fölöttünk, a ránk ragyogó nap, a nekünk világító hold és a csillagok. Ezekből betűztek először az emberek.. Olyan parancsolatokra, mint a tízparancsolat, csak később érett meg az emberiség.. Ezek más népek törvényeihez hasonlóan az emberiség lakóházának egy emeleti padlóját képezik, azonban belőlök azt, hogy az Isten egyes esetekben mit akar tőlünk, nem lehet kiolvasni. Más írott törvényből se...Isten akarata legvilágosabban *benned* magadban jut kifejezésre. (I. 128—129.)

Isten akarata nem különös csoda formájában nyilvánult meg. Mi hiszünk az emberi gondolkodás és kutatás általános érvényességében, hogyha az őszinteségen és értelmén alapul. (III. 128.)

Az Istenség tökéletes kinyilatkoztatása az ember. Nem a teljesen kimerítő és mindent felölelő kinyilatkoztatás — hanem a legmagasabb és legutolsó —már amennyire mi a mindenség fejlődését át tudjuk tekinteni. (III. 147.) Az ember életében jut Isten a saját maga tudatára is. (u. o.)

A zsidók minden nagyot és szépet isteni kinyilatkoztatásnak tartottak. Azért kerültek bele a bibliába világi énekek, szerelmi dalok is. Mi se legyünk rosszabbak a zsidóknál. Erdő mező, csillagok, vihar, napfény, jó könyv mint isteni kinyilatkoztatás, nemcsak a biblia. (I. 121.)

Szerencsétlen félreértés volt, hogy a keresztyén egyház hosszú időn át egyedül a bibliában írott szót tekintette Isten igéjének. Holott a prófétáknak pl. nem volt ilyen írott igék és ők mégis prédikálták Isten igéjét vagyis önmagukból mentették azt, ahogy az Isten azt velők közölte. Jézus sem úgy hirdette az Isten igéjét, hogy elővette az ótestamentumot és felolvasta az embereknek, hanem a benne levő isteni lélek és élet teljességéből beszélt, mely őt áthatotta. Az ilyen beszéd Isten igéje. (I. 296.)

Isten lelke még most is e nagy és szép világ felett lebeg; nemzedékről-nemzedékre új tavaszt hoz és rózsákat fakaszt, van tavasza a szellemi és a tudományos munkának, a művészetnek, az emberszeretetnek és a boldogságnak. Azért légy türelmes kedves lélek. Munkáldj a kornak, ezzel szolgálj Istenednek. (I. 84.) Nemcsak bennünk, hanem általunk is kijelenti magát az Isten. (I. 23.)

Isten igéje az isteni gondolatok végtelen áradata, mely az emberiséget magával ragadja, a kijelentés folyama, mely a történet medrében hömpölyög tova, Isten mélységéből való napfelkelte, mely majd derengve, majd vakító sugarakat lövellve villan fel az emberekben, úgy hogy azok meghatva és tehetetlenségök érzetében nem

tehetnek mást, minthogy a belső világosság által kényserítve arról beszéljenek, amit láttak s amit megélték. (I. 296—297.)

Hála Istennek, hogy ő az ö kinyilatkoztatásának a folyamatát nem egy bekötött könyvre korlátozta. Minden időben emberek által szólt hozzánk s a szentíráson kívül is ismerünk sok szent írást, az isteni szellem tiszta forrásait. (I. 131.)

Kérlek benneteket — így szól a konfirmandusaihoz — ne csak a bibliát és az énekeskönyvet vegyíték a kezetekbe. Ne hagyjátok, hogy a por lepje őket, azonban ezek mellett a szekrényben, vagy a könyves polcon sok más jó barátot is találtok, kiket az Isten küldött hozzátok, akik szinte az ő igéjét hirdetik s a szellem világát nyitják meg számunkra: a mi német népünk nagy költőire és gondolkodóira gondolok. (I. 178—179.) Kinek kell hinni? Derék barátom, megmondom neked: higj az életnek; ez többre tanít, mint hitvallás és könyv. A próféták is az életnek hisznek, azért a többinek csak annyi a jelentősége számukra, amennyit megélnék belőlök. (I. 152.)

Számunkra Isten igéje az emberiség beszéde a gyermekes gügyögéstől kezdve egész a férfi szavának érces hangjáig.. . Isten igéje számukra azon isteni gondolatok összesége, mely valaha az emberiségben élő igazság volt és örökké élő igazság marad. . .Azonban ezekben se a szavakra esküszünk. (II. 535.)

Általában *az élet joga és a fejlődés gondolata* az a két eszmény, melynek érvényesüléséért Jatho az egyházban és az egyházzal küzd. (III. 188—189.)

Teszi ezt bámulatra méltó optimizmussal. Meg is mondják neki, hogy javíthatatlan optimista, ő azonban hivatkozik arra, hogy ez egyáltalában nem szégyen. Jézus pl. még javíthatatlanabb volt, mert ő optimizmusáért meg is halt. (III. 33.)

Az a meggyőződése, hogy a láthatáron levő vörösség — hajnali pir. Azért azokkal tart, akik azt mondják: ma szép napunk lesz. (III. 32.)

A régi keresztyének abban a hitben éltek, hogy vége a világnak. Mi tudjuk, hogy az ő idejük csak napielkölte volt... Napunk delelőjét még nem érte el. Kérdés, hogy vajjon sokoldalú szellemi művelődésünk birtokában keresztyének *vagyunk-e még* vagy pedig eme kultúra dacára *már azok vagyunk*. Azt hiszem még nem vagyunk azok. A bethlehemi csillag még mindig hajnali csillag. (III. 21.)

Akinek csak valamelyes fogalma van a világ fejlődéséről mely Isten örök munkálkodásának eredménye, az tudja, hogy az emberiség nem süllyed, hanem előre halad. (II. 321—322.) Ne szidjátok nekem a mát, ne higgyétek, hogy az az örökkévalósághoz viszonyítva csupa tökéletlenség. Mi semmit sem tudunk az örökkévalóságról, amit tudunk, az mind az időre vonatkozik. Minden képességünk arra van szánva, hogy az időben munkálkodjunk. Azért szolgáljunk neki igazán és becsüljük meg. (I. 83.)

Vallás dolgában is előre haladunk. Tagadhatatlan, hogy a vallás újra kezd korunkban ébredezni. Persze nem kitaposott egyházi utakat keres, hanem egész új utakat

tör, egyénről-egyénre halad. Az egyéni vallás, ha úgy tetszik, modern vallás. Tényleg azonban ősrégi (II. 25.) Optimizmusa különösen az *embert* akarja magasabb piederstálra helyezni és nemesebb színben feltüntetni. Ezért szakít az eredendő bűn dogmájával. „*Hogy a gyermekekhez valami szenny tapad, azt higgye, aki akarja, én nem hiszem.* (II. 71.)

Dicsőítsük, szeressük a gyermeket. A gyermek Isten legcsodálatosabb kijelentése. A gyermekben az emberség minden szépsége feltalálható. Aki valaha gyermeket, újszülöttet, ölelt először a keblére, legyen az atya vagy anya — az előtt egy egészen új világ nyílt meg, önmagának a saját életét mint valami újat adta ajándékba. Csodálatos jövendölés ez...a szerelem diadala. (11.273.) A konfirmandusaihoz így beszél: A világosság fiai vagytok. Nem az éjszaka és bűn homályában születetek, ahogy azt egy régi tévelygés tartja az emberek fiairól, hogy ők a sötétség teremtményei, — hanem a legszentebből és a legtisztábból való vagytok: a szeretet és a hűség közösségéből. Ami a virágnak a napfény, mely hogyha sugarával a bimbót megcsókolja, azt arra bírja, hogy feltárja kelyhét az égi fénynek, az volt a ti éltetek számára a szeretet és a hűség. Ebből keletkeztek. Ti a világosság fiai vagytok. (III. 67.) Még a Jézussal megfeszített gonosztevőről ist azt mondja: Minden ember az istenség képmása. Ha a kép még oly foltos és sötét is, mégis megvan. Nincs oly lélek, melyből az isteni élet utolsó szikrája is kialudt volna. Csak ahhoz kell értenünk, hogy ezt a szikrát lángra szítsuk. (II. 230.)

Isten számunkra az által válik valósággá, hogyha bennünk lakik. Azért tényleg létezhetnek oly emberek, kikben Isten uralkodik, kik mint egyének a közösségért élnek, kikben a szeretet minden hamisságot meggyőzött, kik feláldozzák magukat. Az ilyen emberek Istenemberek — azért jó emberek. Ezek valamennyi vallásban, nemzetben és országban egy nagy korlátlan közösséget képeznek. Ismerik egymást felismerik a szemök tekintetén, kezök szorításán, a szeretet nyelvén. Egy akarattal vannak egymás között s ők képezik a szellem eleven közösségét. . .Jaj annak az embernek, aki nem törekszik a legnagyobb eszmény után, mihelyt annak tudatára jutott... (I. 86.)

A *pesszimizmussal* nem tud rokonszenvezni. A pesszimizmus az az örökké ismétlődő panasz, hogy a világ, különösen pedig a mai világ rossz s rendesen a legmagasabb fokú dicstelen tehetetlenséggel kapcsolatban fordul elő. Ez nem hit, hanem félelem, félelem amiatt, hogy az emberiség dolga rosszul áll, mintha az Isten nem tudná, mit tegyen, vagy mintha elutazott, vagy elaludt volna s most szegény embereknek kell hozzájárítaniuk, hogy ezen az álmos Istenen segítsenek s az ő országát mindenféle külső támaszszal megtámogassák. Ezért siránkoznak intézmények után, több tant, több hitvallást, több fegyelmet és mit tudom én még mit — követelnek, merthogy ez a szegény világ menthetetlenül el van veszve s a jó Isten maga sem igen tehet egyebet, minthogy egy kisebb közösséget megment és üdvözít. Óh micsoda reményevesztett keresztyénség ez! Minő fátyolozott szemmel nézi Isten

derús kertjét, ahol pedig ma ép oly gyönyörű virágok nyílnak, mint annak idején Jézus korában s a hol még most is Isten felé dobbannak a szívek, hogyha a szeretet napfénye életre csókolja őket s egy bátor, tevékeny hívő kéz veszi pártfogásába a törekeny virágszálat hogy megvédelmezze a fagy és a téli viharok ellen. (I. 365—366.)

Gyönyörűség élni s hálásaknak kell lennünk azért hogy ennek a kornak vagyunk gyermekei. (I. 380.) Az Istenség szent, azért szent a világ, szent az élet, szent a természet és mindenekfölött szent az ember. (III. 106.)

A vallás öröm. (I. 74.)

Öröm tölti el a lelkemet nemcsak azért, mert az én Istenemmel együtt jó utón járok, hanem azért is, mert az ő kezében a legjobb kézben vagyok s ő nem hagy el engem soha. Ha sötét völgyben járok is, nem félek semmi veszélytől, mert ő velem van és az ő botja és vesszeje megvigasztalnak és megörvendeztetnek engemet. (I. 328.)

A vallás öröm és szabadság! Erről egy egész beszéde van Jathonak. Roppant jellemző beszéd — melyben egész egyénisége benne van. (II. 102.) Az ember életereje tulajdonképen az öröm. (II. 52.) Az ember örüljön. Az öröm legyen a léleketvétele. Ne kivételes alkalom legyen, mely olykor-olykor kínálkozik, hanem szabály, szükségszerűség, minden üdvösség és erő biztos forrása. (III. 168.)

Ezek Jatho pöre előtt tartott beszédeinek a legjellegzetesebb részei. Mivel Jathonál nem a másokkal való

közös gondolatokon fekszik a súly, hanem egyéni nézetein, ezekben a szemelvényekben is egyéni s a közvéleménytől eltérő nézetei játszó a legnagyobb szerepet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Jathonak nincsenek általános értékű keresztyén gondolatai. Hogy mindig csak kritizál, hogy minden beszéde tele van az emberiség géniuszának a tiszteletével, vagy pantheisztikus kegyességgel. Ő is Jézus tanítványának vallja magát, tehát sokat beszél Jézusról, Jézus követéséről, s a naiv hit szemléletes képeit sem veti meg mindig filozofikus, szubjektív felfogásának a hangoztatása kedvéért.

IV.

Jatho pályáját a Spruchkollégiumnak az a „ténymegállapítása“, hogy t. i. beszédekben, előadásokban kifejtett tanai nem egyeztethetők össze azzal az állással, melyet mint pap elfoglal — derékban törte ketté. A papi hivatalában megöregedett, de optimizmusában és ambíciójában örökifjú Jathonak költöznie kellett. Ott kellett hagynia a werderstrassei szép tágas paplakot, a szószéket, egyházát s új működési teret kellett keresnie. Híveinek ragaszkodása ezt is könnyűvé tette neki. A Spruchkollégium hiába mondta ki, hogy Jatho eretnek, tehát nem lehet többé pap. A döntő szót a hívek mondták ki. Ők Jathot továbbra is papjuknak tekintették. Ha a templomban nem hallgathatták többé, utána mentek hangverseny- és tánctermebe, csakhogy Jatho ajkáról hallhassák az örökifjú evangéliumot, mely folytonosan megújhódik, alkalmazkodik s lelki békessége a megfáradtaknak.

Így Jatho paplak, templom, hivatal nélkül is pap maradt, mert voltak hívei, akik őt tartották továbbra is hűséges pásztoruknak. Az egyházzal sem szakított hanem maradt a régi, hivatalos megbízás nélkül is papi munkát végzett. Mindössze határozottabban a jövő felé fordult s rábízta magát a haladás szellemének a szárnyaira, prófétája igyekezett lenni a haladásnak, a jövődönék! Prédikációi, elmékedései egy fokkal élesebb hangúak, határozottabbak, megalkuvás nélkülibbek lettek. „Der ewig kommende Gott“ c. elmékedés gyűjteményében teljesen kifejezésre jut ez az életében történt változás. Egy pár egyéni dokumentum szinte drámai fényt vet az egész könyvre. Ezek között elsősorban említendő az „eretnek nyilatkozata“ s az az elmékedése, melyben elbocsátása után programot csinál magának és *Traub* elitelésének hírére feljajdul a kíméletlen bürokratikus gög uralma ellen.

Ez a könyv s a benne összegyűjtött elmékedések is Jatho féktelen szabadságáról tanúskodnak. Mottójául ennek is az a mondás szolgálhatna, hogy a szellemi küzdelem terén nincsenek dogmák, csak egyéni meggyőződésen alapuló hitvallások. (IV. 22.)

A *protestantizmus* nem könyvvallás. Az anyaméh, melyben fogant: az igazság története, a fájdalomak, melyek világra hozták: az Istenért való küzdelmek. Kicirkalmazott elvek párnájába pólyálva nem tud meglenni, azt kettérepeszti. Kérődzők között sem érzi jól magát, olyanoknál sem tud megmaradni, akik szalmát esznek. Üde zöld az ő levegője. Új gondolatokat terem; ahhoz, hogy azokat kicsiszolja, kisimítsa, nincsen

türelme. Új földeket fedez fel, gyarmatosításukat azonban másokra bízta. Ha ifjúi erőtlől duzzadva egyszer széttépi a korlátokat, ha sűrű ködfelhők közepette szikrázó ötleteket ereszt meg, hogy velők a levegőt tisztítsa és lélekezethez jusson — a bámuló világ előtt magát igazi hősnek mutatja be s azokat akarja megnyerni magának, akik felfelé néznek. Vig pajtásként hozzájuk szegődik s megtanítja őket arra, hogyan kell aranyért leszállni a mélybe s hogyan kell megérteni a vágyakat. (IV. 25.)

A tudásban nincs megállás, a hitben nincs egyforma-ság, hanem csak haladás és változatosság. (IV. 39.) A múlt joga és az egyén joga küzdenek egymással. Az elsőt papok képviselik, a másik próféták szárnyalásában, költők dalában jut kifejezésre. A protestantizmus a próféták oldalán áll. Úttörőket, előre sietőket nemz és segít előre, azért mindenütt voltak és vannak protestáns emberek: szuverén meggyőződésű emberek minden vallásban és szellemi közösségben, mert folyton születnek olyan emberek, akik csak akkor tudnak élni, hogyha az ő egyéni Istenökből élnek és táplálkoznak. Ezek megbíznak lelkök erejében, hogy külön útmutató nélkül is megtalálják az Istenhez vezető utat. (IV. 40.) Az az igazi protestantizmus, hogyha becsületes embereket akarunk. Aki becsületeseknek szeretné látni az embereket, az tegye *szabadokká* őket. A protestantizmusnak ebben áll a kimeríthetlen ereje. (IV. 41.) Ha valaki romok közt üt tanyát, annak nem álljuk útját. Akinek ez tetszik, építsen magának kedvére sátort. Azonban aki ebből az omladó kastélyból, mint valami

rablólovag a napos országutakon vígan vándorló utasokra rátör, az ellen védekeznünk kell. Mert ezek a vándorok csíráképes kincseknek hordozói. A jövő az övék, mert a haladás gyermekei. (IV. 56.)

Az egyház megöregedett. Az ősök által szerzett babérain nyugszik több mint másfél ezer esztendeje s ezt hitvalláshoz való hűségnek nevezi. Még ma is a reformátorok fejével gondolkodik. .. nem szégyenli magát, hanem arra büszke, hogy nem képes teremteni s azt hiszi, hogy a leghasznosabb szolgálatokat azzal teszi az embereknek, hogyha régi dalokat. . . régi ütemben, a régi melódia szerint tovább énekel. (IV. 65.)

A kíméletnek és a kompromisszumoknak vége. Az igaz és őszinte embereknek túlságos merészséggel fogják már be a száját. Azért egyenes feleletet kell már nekik adni. Ez a felelet így hangzik: Mi, Jézus barátai új nyelveken szólunk az Istenről és emberről, menyéről-földről, életről-halálról. Mert mi az emberi szellem haladásával becsületes szövetséget kötöttünk s nem akarjuk, hogy azoknak legyen igazuk, akik egyházunkat maradisággal vádolják. (IV. 66.)

A természet békés szépsége abban nyilvánul, hogy minden lárma és komédia nélkül folyton megújítja halódó erőit, új életet hoz létre s annak egyéni sajátosságait is segít megőrizni. . . Mikor fogjuk ezt a művészetet tőle eltanulni? Mikor lép már a szellem világában is a természet élet törvénye jogaiba? Ki akar belépni azok sorába, akik a vallás ifjúi szépsége mellett törnek lándzsát és elszánják magukat, hogy megvédjék

egyéniségök életét a szokás, a diplomácia és a hagyomány mindent egyformára koptató hatalmasságai ellen? (IV. 80.)

Ott, ahol a szellem gondolkodik, a hit remél, a szeretet alkot — nincsenek korlátok. Végtelen a világ, melyben Isten uralkodik, kinek országa örök s alkotó ereje nem ismeri a véget. (IV. 95.)

Az Isten maga se ismétli örökké önmagát, hanem arcát a jövő felé fordítja. Az Isten csírázó, sarjadó élet, nem pedig Ismétlődése annak, ami volt. (IV. 107.)

A múlt halott. (IV. 135. 185.)

Eljő az idő, mikor az örökké jövő Isten által megihletve a népek öntudatra ébrednek, széjjeltörik a régi igákat s új értékeket teremtenek. (IV. 108—109.)

Ebben az új világban az *emberé* a legfontosabb szerep, ennek az új világnak központja az *ember*. A végtelenség nagy gondolat, de az, hogy az ember elgondolhatja: még nagyobb. Mily szép egy hópehely, de csak az ad neki egyedül értéket, hogy az ember szépségét élvezni tudja. A madárcák tavasszal édesen csicseregnek, de a természet homályos ösztönét csak az teszi a legnagyobb művészet kinyilatkoztatásává, hogy van, aki ezt a dalt, a vágyat és a célját meg is érti. Azt, ami vak dühvel egymás ellen tör, ami értelmetlen kényszerűségből egymást tiporja és elemészt, ami vad ölelkezéssel egymáshoz vonzódik, hogy egymásra ügyet se vetve megint idegenné váljon — csupán az ember tudja mindent átölelő harmóniába összefoglalni, a dübörgő világok kegyetlen játékából csak

az ő füle hallja kibékülés, a megváltás és az újjászületés himnuszát felcsendülni. (IV. 181 — 182.)

Az egész élet végcélja a világ kezdetétől fogva az örök *emberré levés*. (IV. 108.)

Maga az Isten is csak az emberben lesz személyiséggé, csak benne ölt arcot, csak általa tud beszélni és tudja önmagát felfogni. Ez az Isten örök emberré válása a legnagyobb csoda, a csodák csodája. (IV. 182.)

Nem Jézusban egyedül öltött testet Isten, hanem állandóan testet ölt az emberekben. Nem egyedül Krisztus váltotta meg a világot sem, hanem ez is állandó folyamat, mit az emberiség véghez visz. (IV. 159.) Isten nem egy emberben nyilatkoztatja ki magát. Valóban, aki a nap paraszát és a világosság tengereit osztogathatja ajándékkép, az éltének teljességét nem közölheti egyetlen egy vándorral, aki itt e föld hátán vándorolt valaha. Aki évezredekkel úgy játszodozhatik mint apró kövecskékkel, annak az az órája, amelyben legtökéletesebben kinyilatkoztatassa magát, még nem ütött. (IV. 175.)

Mikor még Mária fiáról mit sem tudtam, akkor is emberek szeretete boldogított, és más emberek ereje és szelleme nevelt és ragadott magával akkor is, mikor Jézus tanítványává lettem. Gyermekkoromban tanítóim Görögország bölcsesége és művészete, Róma hősiessége, a kelet mesevilága és a pogány észak hatalmas hősi alakjai iránt való lelkesedésre tanítottak. Ezekből a világokból megváltó erők sugároztak felém... megváltó fényt láttak szemeim s megváltó szeretet jutott

osztály részemül sok ember hűsége révén, akik közül sokan élnek, — sokan azonban meghaltak. Amit a keresztyén népek gondolkodói és költői ültettek a szívembe, az is sokszor csak nagyon távoli összefüggésben áll a názáreti üdvözítővel. Ha tehát neki egyedül köszönném az üdvösségemet, joggalanságot követnék el a többiekkel szemben s nem érdemelném meg egyáltalán az üdvösséget!... Mindennek dacára Jézust nem akarom háttérbe szorítani. Amit ő nekem adott, annak megvan a maga megbecsülhetetlen értéke, azonban csak azzal kapcsolatban, amit másoktól nyertem. Üdvözitésem öröét nem akarom egy ember személynének köszönni, mert tudom, hogy a legnemesebb emberi szív is kicsin arra, hogy az egész üdvösséget a maga teljességében magába fogadja. Ha neked és nekem nem elég, amit egy emberélet ajándékozhat, mennyivel kevésbé lesz az elég az egész emberiség számára. (IV. 196—197.)

Ne egy veszítse el az életét sokakért, mert akkor csak ő maga járna az erő fényében, a többiek pedig örökre az önállóságra képtelen gyengeség sötét árnyékában tartózkodnának. E helyett mindenki fogja mindenki pártját, akkor maga és mások is életben maradnak. (IV. 130—131.)

A világ megváltója pedig nem egy történeti egyéniség, nem egy egyházalapító vagy próféta, hanem az *Isten*. Az Isten, aki az emberiségben nőtt fel mint a szeretet megváltó és üdvözítő ereje és mint *eszme* ezt a megváltást és üdvözítést véghez viszi. Az igazságosság és jóság, az igazság és a szépség, egyszóval az emberi-

ség eszménye — ez a világ megváltója. Mikor ez az eszme először jutott egy ember tiszta öntudatára, akkor született a megváltó az egész világ számára. (IV. 197.) Az emberben történő kinyilatkoztatása révén lesz valóságának szegeletkövévé az Isten, akiről dalolva, szent lelkesedéstől áradozva, mystikus odaadással és megéléssel himnuszokat zeng. Az Istenfogalom ugyanis nem oldja meg a rejtélyt. Az emberek nagyszerű neveket találtak ki világnézetök megjelölésére. Elnevezik theizmusnak, deizmusnak, pantheizmusnak s azt hiszik, hogy a névvel a dolgot is hatalmukba kerítették. Holott csak az tudja, ki az Isten, aki nem lát, nem hall, nem gondolkodik többé, hanem oly teljesen átadja magát Istennek, hogy csak érez, csak élvez, csak viteti magát általa, azonban nem tud többé okoskodni. (IV. 37.) Azok a boldogok, akik nem is kívánják Istent látni s felette, az ő lénye felett okoskodni, hanem csak tisztelik őt s ebben az önmegtartóztatásban boldogságot lelnék. (IV. 158.)

Istent lényege szerint lehetetlen ugyan felismerni, de azért képekben beszélhetünk róla. (IV. 158.)

Isten az élet mindenhatósága. (IV. 110.)

Úgy a testi, mint a szellemi, úgy a látható mint a láthatatlan élet mindenhatósága. Nem az élet fölött, nem az érzékelhető valóságokon kívül van a lakása, hanem az *élő*-ben, a *valóság*-ban, annak legmesszebbmenő elágazásaiig! (IV. 93.)

Minden természetesen az istenit kell feltalálni. (IV. 85.) Isten, a lélek ösztönzője minden élet ereje. A világ-mindenségben ő a világlelke, a mezőn levő virágban

ő az ösztönző erő, mely azt teljes kifejlődésre bírja az emberben ő a szeretetre és a gyűlöletre, az alkotásra és a pusztításra képesítő erő. (IV. 174.)

Minden Istenben, Isten mindenben — ez az ő nemzetiségéből származó gyermekek dicsőítő éneke. (IV. 176.) Sajnálatosnak találom, hogy a mindenekfölött valóban való örömmel az ő megszemélyesítésére volt szüksége, hogy örüljön neki. A mindenség azonban hallgat. Sem állandóságában, sem változásában, sem alkotásában, sem rombolásában nem személyes. (IV. 181.)

Isten a mester és az alkotás egy személyben. Az ő szava tett, az ő tette önmozgás, önváltoztatás egész az Önmegsemmisítésig. Millió erőre kell bomlania, hogy azokban újra megtalálja önmagát. Saját munkáját darabokra kell törnie, hogy újat teremtsen helyébe és ezt megbánás és könnyek nélkül teszi. Melancholiáról és szentimentalitásról semmit nem tud. Az erő ösképe, az örökösen tevékeny, üdvözet alkotó hatalom — ez az élő Isten. (IV. 141.) Az is kicsinyes volt, mikor az ő méltósága érdekében a tagadásra való képességét kétségbe vonták s a nemet a sátán szájába adták. Nagyon féltékenyen őrizték azok Isten dicsőségét, akik nem merték elhinni róla, hogy romok és hullák között is tud járni... Nem kell a mindenható Istennek lélekzeni tudnia? Ha tehát az ő mellének egyszeri emelkedése és sülyedése egy pár ezer teremtményt falhoz lapít, vagy egymásra dobál, ki akadályozhatja őt meg ebben. Ha nem tud rombolni, áldani sem tud. Ha nem szabad törnie és haragudnia, nincs kedve mosolyogni se. (IV. 141.)

Ez az Isten örök és állandó és szereti a küzdőket. Idő és sors ez az Isten, aki szív nélkül uralkodik mint azok. Az ő egész fenségés nagyságában csak akkor érted meg őt, hogyha az emberi tulajdonságok utolsó parányától is megszabadítod. Akkor felülemelkedik minden öntudat korlátján s akkor én ujjongva imádkozhatom őt, mint a végtelenség alkotó erejét. (IV. 180.) Milliók számára Isten öntudatos lény. Hogy az öntudat véges, tehát tökéletlen életjelenség, az ezeket a milliókat nem zavarja meg. Egyszerűen felruházzák az Istent emberi akarással gondolkodással és érzéssel s nem látják, micsoda zavart csinálnak ezzel. Ahelyett, hogy világosságot derítenének a homályba, rejtélyt rejtélyre halmoznak. . . Az öntudat hatalma elenyészően csekély az öntudatlan hatalmához képest. Az utóbbi az igazi mindenható; végső összefüggésében felismerhetetlen, mindenképp felett álló s tiszteletet parancsoló a maga csendes, elemi és szükségszerű hatásaiban. . . (IV.32.33.) Veled mindent, nélküled semmit! Hanem te sem vagy tökéletes a Te boldog harmóniádban, ha én hiányzom. A mindenség és a kis föld nem állnak szorosabb összefüggésben egymással, mint Te én velem. A napnak és a virágnak nincs nagyobb szükségük egymásra, mint a te adományodunk arra, hogy én elfogadjam. Színtelen fényed bennem és az én testvéreimben kap csak mély árnyalatokat és én elvakítva a te hatalmas fénysugárodtól, félve emelem szemedet hozzád a ebben a félelemben fedezem fel önmagammat és az örömet. (IV. 62.)

Az Isten a világot öntudatlanul „álmában“ teremtette. Csak akkor, mikor először dobbant meg egy emberi szív, először gondolkozott egy ember agya s először akart az ember, akkor nyitotta ki (az Isten) a szemét, akkor pillantotta meg s szerette meg egy emberben önmagát. Azért ne vedd el magadtól te Istenébresztő s Istenhordozó; őrizd meg nemességedet. Mert az Isten, mint Isten, mint szent, áldó és boldogító Isten csak te benned él. (IV. 138.)

Azokban, akiknek szívök tiszta, akik igazán az igazságra törekszenek, önmagukat megváltják és szeretettel vannak eltelve embertársaik iránt, fátyol nélkül mutatja meg magát a világot átölelő hatalmas és szabad Isten az emberiség és emberiség eszméjében. Ez az eszme azután teremtő munkára serkentő, a rosszat bátran meggyőző erővé válik bennök. (IV. 167.)

Hallgass — ezt kiáltja az Isten feléd — s ismerd meg, hogy én vagyok az élők Istene. Ahol erő mozdul meg, az én lehelletem van ott. Ahol gondolatok keringenek, villámok villognak, ahol madarak énekelnek, virágok nyílnak, ahol égitestek elhomályosodnak és csillagok egymásnak rohanva megsemmisülnek — ott az én kezem dolgozik, ott én éneklek a magam dalát, mely életről, halálról és feltámadásról szól, ott én nyújtom ki az én hatalmas karomat, meglóbálom a kalapácsomat és kardot kovácsolok magamnak. (IV. 175.)

Ez a mindent betöltő istenség mégis az öröm Istene, az áldásé, aki válogatás nélkül pazarolja javait, aki az öröm kelyhét nyújtja gyermekeinek (IV. 136.)

s azt teszi gyermekei legszentebb feladatává, hogy örömhír vivőjévé váljon mindenikök. (IV. 147.)

Az isteni immanencia, a panentheizmus gondolatából így lesz Jatho keze alatt rideg pantheizmus, mely az Isten öntudatlanságában, mint megváltó eszmében kulminál.

Jatho Kölnben a történet és az egyéni hit jogának “ a kérdésével gyötörte magát. Lelkének egész szenvedélyes meggyőződésével a jelen jogainak a hangoztatói közé állt s ezek vezére lett. Szakított a történeti kijelentésben, a Krisztusban mint megváltóban való hittel, a bibliát csak az örök kinyilatkoztatási folyamat egy hullámává tette, s vallásos világnézetének a fundamentumát az örökké élő, most is működő, magát ma is kijelentő Istenben találta fel. Ez az álláspontja azonban még szaturálva van Jézusmisztikával, jézusi gondolatokkal, keresztyén ideálok megvalósítására való törekvéssel. Jellemző rá nézve a tudomány feltétlen elismerése, theologiai tudományos ismeretek értékesítése s az állandóan optimisztikus hang. Szakít a naiv keresztyén világnézettel, mely mindenütt reális valóságokra hivatkozik, azokban hisz. Nem ismer objektív igazságokat, hanem csak szubjektív meggyőződéseket. Mert a filozófia szerint csak az emberi agy közvetítése révén vagyunk képesek tudomást szerezni a külvilágról, az egész objektív világnézetet a szubjektivizmus kertjébe ülteti át. Ebből a törekvéséből és felfogásából származik minden eretneksége, mert a keresztyén tanrendszer nem tűri ezt az átültetést. Viszont azonban épen ez a kísérlet tette Jatho tanítását, beszédeit és világ felfogását

különösen modernné s kedvelté azok előtt, akik a naiv hittel meghasonlottak s tétován keresték a vezért, aki egy nagyszabású, ideális és amellet mégis az élet valóságán alapuló, az ő szellemi szükségleteiket minden tekintetben kielégítő vallásos világnézetbe foglalja össze azt a sok elégedetlenséget és aprólékos tudást, ami bennök zajlott és habzott, de csendes tükörré simulni nem tudott.

Egyházi hatóságával való konfliktusok után Jatho tovább ment s világnézetével majdnem teljesen elmerült a poétikus pantheizmusban. Lassanként levált róla minden jellegzetesen keresztyén gondolat s csupán Isten felismerésének vágya által hajtva a pantheizmus prófétájává lett. Mikor idáig fejlődött, akkor érte utói a halál.

Beszédeiben, — az elsőtől az utolsóig — benne van az egész ember, Jatho egész egyénisége. Ha nem a pap mértékével mérjük, meg kell vallanunk, hogy ez az ember az igazságnak, igazmondásnak ritka bajnoka, a tudomány, a szabadság az egyéniség jogainak lelkes védelmezője és előharcosa s végül a jóság, a szeretet, az öröm prófétája volt. Tisztalelkű, idealizmussal eltelt szívű, senkitől nem félő, szürkefejű gyermek... Koporsójánál utóda, Becker, kölni pap, Jatho életének fenséges dalából ezt a három harmonikus akkordot hallotta kicsengeni: a szent örömet, a komoly igazságkeresést és a tiszta, igazi szeretetet. Ezt joggal elmondhatta Jatho emlékezetére. Jatho beszédei lépten-nyomon ezt bizonyítják, hogy az igazság papja akart lenni, aki az általa megélt és felismert igazságot hirdette s azzal akart szolgálni híveinek, egyházának, korának. Élete munkája, folytonos kutatása, az igazsággal való örökös

küzködése megérdemli részünkről is azt a gyöngéd-
séget, hogy egy pár gondolatfoszlányát minden nagy-
vonású, vagy kicsinyes kritika és vitatkozás mellőzésével
fűzzük koszorúba. Maradjon tiszta a tükör, ne homá-
lyosítsa el a mi lehelletünk, hogy benne magának
Jathonak a képét, lelkesedésre gyúlt arcát, villogó,
szeretettől ragyogó szemeit láthassuk.

